

VISUMA

Vaižganto dailiosios kūrybos faktus esame pasekę. Ne visus ir ne visapusiškai juos nagrinėjom. Užtekdamo kartais į literatūros veiklą pažvelgti tik iš vienos pusės, iš tos, kurioje tikėjaisi naujo kūrybos aspekto. Ne visada ir analizė tekdamo vesti iki galo. Ir be to aiškėdamo tolimesni kūrybos bruožai. Ak dėl to, greičiausiai, ir sakoma, jog nereikia visos statinės išragauti, kad pajustum vyno skonį.

Iš visų analitinių eskizų peršasi išvada, kad Vaižganto kūrybos evoliucijoj nejausti zigzagų. Nuo pat pirmųjų raštų eina nuosekli linija, čia truputį palinkdama, čia storėdama - plonėdama, žiūrint kokios aplinkybės, bet niekur nelūždama. Per visus raštus pasireiškė tas pats Vaižgantas, tik viename kūrinyje daugiau atsispindi vienas jo minčių, jausmų aspektas, kitame pasireiškia ir kitokis. Dėl to analizės gale praverčia visus rezultatus suimti ir nurodyti sintetišką visos Vaižganto kūrybos vaizdą, visumą, kurioj pamatytum autoriaus savitą veidą.

Rašytojo savitumas reiškiasi įvairiose srityse. Pirmiausia jau tuo gyvenimu, kuris jį domina, ir tomis idėjomis bei jausmais, kuriais pastebėtąjį gyvenimą apgaubia ir padaro kūrybos pasaulėvaizdį. Savitas gali būti rašytojo talentas, kuris daug pareina nuo jo psichikos struktūros. Savitas rašytojas žodžio priemonėmis, kuriomis išreiškia pasaulėvaizdį. Pagaliau susekus savitąjį kūrybos charakterį, reikia surasti vietą rašytojo kūrybai visos tautos literatūros eigoje.

Kūrybos pasaulėvaizdžio pradmenys

Kosmiškumas Vaižganto pasaulėvaizdyje. — Kosminis tikslin-gumas. — Kosmo dinamika ir jos šaltinis: Saulės mistika. — Kosmo dalyviai: Gamta, Tauta, Žmogus. — Jų individuališkumas bei orga-niškumas. — Galutinė kosmo prasmė. — Vaižganto pasaulėvaiz-džio šviesumas bei epiškumas.

Vaižgantas pasakoja Lietuvos gyvenimą. Iš jo ima temas, peizažus, žmones. Iš to neilgo, bet audringo tautinių ir socialinių kovų laikotarpio. Tautinių kovų, kurios prasidėjo kovomis dėl spaudos laisvės ir baigėsi kovomis dėl valstybinės laisvės. Socialinių kovų, kurių pradžioje rodėsi baudžiavos institucija, baudžiavos griuvimas ir pabaigoje vaidenos žemės reforma. Tautinės kovos neatidajamai susijusios su socialinėmis. Dėl to ir Vaižgantas rodo, kaip kinta socialinių luomų būvis, bet sykiu ir koki socialinių luomų santykiai yra su tautinėmis aspiracijomis. Tautinės aspiracijos yra gairės, pagal kurias Vaižgantas pasirenka iš įvairių socialinių luomų ir etnografinių sričių savo personažų daugumą ir plėtoja tų personažų istorijas. Tie žmonės yra daugiau ar mažiau nuo tautinių aspiracijų nutolę, sąmoningiau ar intuityviau jų siekia. Ir ieško Vaižgantas juose tų ryšių, kurie sieja žmogų su tauta vienokia ar kitokia forma. Jau tuo Vaižgantas skiriasi nuo Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Aišbės, Krėvės, Vienuolio, Biliūno..., kurie vaizdavo irgi to

paties laikotarpio lietuvių gyvenimą. Artesnis čia Vaižgantas būtų Maironiui, bet ir nuo jo skiriasi. Skiriasi pirmiausia ne temomis, ne keliamomis problemomis, bet daugiausia tų problemų interpretavimu, vidaus forma, kuri parodo Vaižganto savotišką individualią viso pasaulio, kosmo koncepciją.

Pasaulis pajaučiamas nevienodai. Vieni pasauly mato dualizmą, dvi viena kitai priešingas jėgas. Iš čia kyla tų jėgų susidūrimai, konfliktai, tragizmas. Kitiems rodos, kad pasauly glūdi harmonija, pasaulio atskiri nariai esti kažkokiais dėsniais tiksliai valdomi, koordinuojami. Tokiame pasaulėvaizdy konfliktai ir tragizmas yra svetimas dalykas. Tokį iš pradžių harmoningą kosmą randam, antai, aprašytą Senajame Įstatyme. Dievas išskyres šviesą ir tamsą, vandenį ir sausumas, paleidęs augalinę, gyvulinę, žmogaus gyvybę. Vadinasi, iš chaoso padaręs kosmą. Įdiegęs jam tam tikrus dėsnius ir skyres šešias dienas darbui — dinamikai, septintąją poilsui ir maldai. Visas kosmas sutvarkytas hierarchijos būdu — žemesniuosius gyvius palenkiant aukštesniesiems. Ir sukūręs pamatė Dievas, kad tai gražu. Tame kosme nebūtų buvę tragizmo, jeigu jo santvarka, tas hierarchiškas paklusnumas nebūtų buvęs suardytas.

Ir Vaižganto kosmas yra tikslingas. Tai kosmas lyg prieš nusikaltimą. Kiekvienas reiškiny turi savo paskyrimą, kaip kiekvienas muzikos instrumentas didžiuliam orkestre. Nors klausytojo ausis ir ne kiekvieno instrumento garsą sučiups, nors ne kiekvienas pasaulio reiškiny bus pastebėtas ir tinkamai įvertintas, bet tai nereiškia, kad jis nereikalingas.

Net visų ujamų piktžolės dažnai „gal dar naudingesnės, tik žmogus dar nemoka jomis pasinaudoti ir savo papratimu ne save nupeikia, tik tai, ko jis netesi... kam jos tokios vislios. Argi tai nekvaila? Argi vislumas — eibė? Tai pavyzdys, kaip reikia gyventi, kad išliktumei. Štai, piktžolės ir rudenį tebėra žalios. Ar iš tinkėjimo? O o! Pačios sau palik-

tos, nesumaningo ar neapsukraus žmogaus „neglobojamos“, reikia suprasti: netrukdomos, jau seniai išvedžiojo po dvejus vaikus ir trečiuosius, štai, yra pradėjusios. Tai visai kas kita! Jos nėmaž neliūsta, kad nebesuskubs: savo uždavinį yra dviguvai atidirbusios, savo veislės ateitį yra net per gerai aprūpinusios, kad neišnyktų. O kas viršaus tesėta, tai galima kad ir dangaus paukščiams sulesinti“. (203) „Gamtoje betgi viskas tikslu. Bet kas turi savo šaltinį, pradžią ar priežastį ir plėtojasi, kol prieina skiriamąjį galą“. (204) Tas gamtos skiriamasis galas, gamtos uždavinys yra veistis, daugintis, tobulėti. Cia ji randa pasitenkinimą, atlikdama savo pašaukimą. Gamtos padaras auga, daugina savo veislę, patsai miršta, palikdamas savo vietoje daugiau — tokia yra gamtos nuolatinė dinamika. „Be dinamikos pasaulis nebūtų gyvas... ramybės laukia, kaipo laimės, o nenumano, jog ramybė — mirties, bent sustingimo šešėlis. Kol viskas Lietuvoje buvo „ramu“, ją kirmėlės ėdė, visokios musės ant jos baubė, kaip ant kokios dvėselinos“. (205)

Kas gi yra tos gamtinės dinamikos priežastis, žadintojas?

Pitagoras, pavartojęs kosmo terminą, visa ko gaivinančiu principu laikė centrinę ugnį. Vaižganto kosme tuo visa ką gaivinančiu pradų eina saulė. Saulė jam yra simboliškas ir mistiškas gyvybės šaltinis. Saulė plasta gyvybe ir amžinąja jaunyste. Saulė kaitina ne tiesiog, bet lyg atsispindėdama nuo gamtos, nuo daiktų! Į saulę tiesias ne tik pavasario diegas; gamtos garbintojas Sauliukas net pro šelmenį ir pro medžius ieško saulės, o Godingos krašte prasiveržusi iš talkininkų krūtinių daina buvo gaivalinis himnas pavasario saulei:

Visi įsmeigė savo akis kažin kur į tolybę... Į kits kitą nesidairė, lyg rinkos jausmus, lyg susirinktuosius vertė ir vertino. Visu savo ilgesiu šie gamtos vaikai sveikino atgimstančią gamtą ir jos atgaivintoją — Saulę. Sveikino širdimis, ir tai prapliupo gamtos himno

balsais... Galingai balsiai iš sveikų gerklių ir krūtininių išsi-veržė daina, idant pasiektų tolimąją Saulę. Upė pagavo nesuktą, o tokią teisingai suprantamą, savo paprastumu tokią veikslį pavasario dainą ir nunešė, nudundėjo slėniu į abudu galu... Pats oras dainos ritmu virpėjo, patisai, palengvo, betgi galingai ir atkakliai siųsdamas savo vilnis ten, į kur buvo paleistos — į pačią saulę.(206)

„Taip reiškiasi pati pavasario gamta; savo pačios organu, ne svetimu, gaivališkai, o ne dirbtinai. Taip dainuoja vyturys, taip mauroja išsiilgęs jautis, taip ir aukščiausis gamtos padaras žmogus“.(207) Su saulės atgijimu reiškias gyvybė augalinėje ir gyvulinėje gamtoje, su saulės atėjimu ir pavasariu bunda geismas gyventi žmoguje, tautoje. „Dienos trumpėjimas maudina žmones, kaip meškas, ilgėjimas žadina kraują smarkiau tvaksėti, kurti, džiaugtis“.(208) Saulė dinamikos gundytoja, kurstytoja. Su saulės pirmaisiais ugniniais spinduliais vasaros rytą stojo prieš Severijos akis faunas Rapolas.

O kada mirė Rapolas, saulės vietoj visi pajuto, kaip „ant Geišių namų tyliai nusileido šmėkla. Lyg juodas — juodas šikšnosparnis plačiai virš rūmo išskėtė šikšninius savo sparnus“.(209)

Tamsa pavirsta mistišku nebūties simboliu, o šviesa — Saulė yra šaltinis, iš kurio kosmas eina ir į kurį siekia.

Tiesa, ir Donelaičio gamtos ir būrų pasaulio centre stovi Saulė. Saulė budina pavasario gyvybę ne tik augalinei gamtai, gyviams, bet ir žmogui. Kada vasarą ir rudenį Saulė, nuo mūs atstodama, ritas, tada nyksta gamtos gyvybė, dingsta ir būrų giedroji nuotaika. Su pavasariu būrams kyla refleksijos apie žmogaus atsiradimą, su vasara apie jaunystę ir jos staigų dingimą nuo ligos, su rudeniu ir žiema — apie senatvę. Tik konservatyviųjų būrų psichologijos šitas jų pačių gyve-

nimo sutapimas su Saule pajaučiamas kaip natūralus dalykas, kuriuo netenka nei stebėtis, nei gėrėtis. Belineka tik priimti pats gyvenimo faktas ir viskas. Tai panašus Saulės ir žmogaus paralelizmas kaip liaudies dainose.

Iš esmės tas pats gamtos priklausymas nuo Saulės yra ir Vaižganto pasaulėvaizdyje, tik jis pajaučiamas kiek mistiškiau ir sykiu sąmoningiau. Sąmoningai Vaižgantas ir jo personažai jaučia Saulėje kažką paslaptinę, kas palaiko vitalines, gyvybines jėgas. Ir kyla tada noras prieš Saulę nusilenkti.

Jau artimesnis Vaižganto Saulės kultas ir Saulės mistika yra Čiurlioniui, kurio didžiulė procesija, oro, žemės, vandenų būtybių procesija, eina Saulės pagarbinti.

Tai nėra grynai lietuviška laikyti Saulę dinamikos šaltiniu. Ir Dante viso ko judintoją Dievą išreiškė šviesos versme, ir mistikas Boehme šviesą laikė Dievo dvasia. Bet Vaižgantas tuo pažymėtinas, kad jo kosmo koncepcijoje šita Saulės mistika tarp kitų mūsų rašytojų stipriausiai buvo pajauta ir išreikšta.

Kaip mūsų kasdieninės saulės spinduliai, lūždami pro ūkanas, pro vandenį, pro įvairialypę gamtą sušviti vis kitokiais atspalviais kiekvienam kampe. Kitokios geografinės klimatinės sąlygos, kitokiomis spalvomis pasireiškia toji Saulės kuriama gyvybė. Tai atsiliepia ir žmonių dvasiai bei jos kūrybai. „Nors aš ne teozopas, vis dėlto labai gyvai jaučiu pareišką nuo prigimties (— gamtos. J.A.). Man rodos taip: kaip augalėlis želia, tarpsta, taip ir gyvis, neišskiriant nė žmogaus. Per rudens žvarbumus žmonės turį mažiau vilties, esą labiau pesimistai; per pavasario skaistumus turį daugiau vilties, esą labiau optimistai“.(210) Ir dėl to jei Tiroliečiai dainavo savo kalnams, trumpai, idant daugiau būtų tarpukalniuose aidų... Lietuviai dainuoja savo lygumoms, savo bekraščiams kitkart miškams, galingai priversdami aidą nešti, nešti tol tol į pat kraštą, iš tolo nebeatspėjamą (VIII. 69). Čia yra pats gilusis pagrindas tautiniams skirtumams pasireikšti

— etnografinis pagrindas. Juo žmogus arčiau sutapęs su savo gamta, juo jis etnografiškesnis, juo jis ir tautiškesnis.

Žmonės nesižino, kiek gamta jiems reikšminga, lygiai kaip nesižino, kiek jiems oras reikšmingas. Jie tik instinktu neaiškiai nujaučia arba aiškiau pajunta, kada iš to gamtinio gyvenimo esti išimti. Tada jie kaip žuvys be vandens. Bet kaip eilėje aukštų medžių esti dar aukštesnių, taip ir eilė lygių žmonių esama tokių, kurie tą ryšį su gamta yra pajutę daug gaivališkiau kaip kiti. Tai Napaliai, Valerai, Sauliai, Aleksiai, kurie džiaugias gamtos džiaugsmiais ir sielojas gamtos skausmais. Iš čia aiškėja paties Vaižganto gilus sutapimas su gamta. Į gamtą jis žiūri ne kaip Žemaitė, ne kaip į atskirą nuo žmogaus pasaulį, bet į pasaulį, priežastingai susipynusį su žmogaus gyvenimu.

Kada žmogus nuo gamtos nutolsta, tai jis nutolsta nuo pačios tautos. Kaip atplėšta šaka nuo kamieno, tik vegetuoja, bet nebegyvena, taip vegetuoja atitrūkęs nuo savo tėviškės ir žmonių aplinkumos. Šituo ir paaiškintų Vaižgantas, kodėl nutauto dalis lietuvių inteligentų Rusuose, Lenkuose. Štai kodėl nyksta tolimosios Amerikos lietuviai. Duokit jiems pabūti etnografinėj Lietuvoj ir prisisemti naujo gaivalo. O savo pasakojimuose Vaižgantas ir vaizdavo žmones, nevienodai su ta gamta suartėjusius, ar nuo jos nevienodai atitrūkusius.

Jeigu mes grožimės deimantu, kristalu, kuriame saulės spinduliai sulūžta visomis spektro spalvomis, daugiau kaip paprasta stiklo šukelė, tai lygiai ir Vaižgantas džiaugiasi ta gamta labiau, labiau ta gamta ir tais žmonėmis bei visuomenės santvarka, kurioj įvairu. Gražu Lietuvoj, nes įvairu, nemėgsta lietuvis nuolatinio monotoniškumo. Dėl to jis taip mielai laukia šventės, kad įvairumo daugiau. Dėl to tada visas bažnytkaimis priplūsta svieto, kad jų prigimtis įvairumo pasigenda. Ir juo gražiau — juo daugiau įvairumo, juo daugiau

gamtos įvairumo, žmonių įvairumo, tautų įvairumo, minčių įvairumo.

Pasaulis gražus, tik labai nevienodas. Gal dėl to ir gražus — įvairumas gražina. Įvairumą čia daugiausia supraskime navatnumo prasmėje, ne visokeriopumo, kaip paprastai, man rodos, klaidingai suprantame. Navatnumai žadina žmogų. Žmogus jų ieško labai toli. Vienodume jis lyg pavargsta; pakeitęs kuriam laikui savo buvimo vietą jis lyg pasilsis. (211)

Kiekvienas augalas, kiekvienas žmogus, kiekviena tauta tada ji graži, kada ji įvairi — navatna, vadinasi, turinti ką nors savo individualu, ko kituose nėra. Iš čia tokis Vaižganto pomėgis individualizuotis. Pamėgimas individualizacijos gamtoje ir individualizacijos žmonėse. „Man niekados neimponavo masė. Dėl to aš toks gerbėjas ano lietuvių būrelio, ano drąsiojo akademiko Baranausko, kuris drįso atvirai sušukti: „Neįveiksi, sūnau šiaurės!“ Ano būrelio, kurs ėmė pūsti prieš vėją. (212) Masė paprastai lenkiasi prieš pajėgą ir ramina pigia maksima: prieš vėją nepapūsi. Ta tiesa esanti didžiausia žmonių demoralizatorė, didžiausia ištižintoja. Dėl to Vaižgantas ir yra asmenybės, individualizmo garbintojas. „Dvasios srityje vienas laisvas, galingas ir telentingas asmuo gali ir privalo kelti tokio „vėjo“, kuriam nepiga atsipūsti šimtams“. (213) Istorijos etapus žyminčios ne masės, bet juos rodą tam tikri stulpai — veikėjai milžinai. Jie skyrium dirbdami net daugiau laimi, neg laimėtų masėje. Ir tautos pažangą, žmonijos pažangą varą toki individualistai, kurie išsprogsta, išauga iš pačios tautos. Šia istoriosofija, individualizmu Vaižgantas bent kiek pats sakos esąs Liutoslavskio sekėjas, Liutoslavskio (g. 1863), platoniko, mistiko, individualisto, pačius lenkus taip pat laikiusio individualistais.

Šitas Vaižganto ideologijos bruožas išaiškina iš dalies,

kodėl pats Vaižgantas tokis individualistas, „navatnas“; kodėl jis nemėgo, kad gyvenimas ir žmonės su savo pažiūromis būtų suniveliuoti; kodėl jo pasakojimų personažai yra irgi „navatni“, kiekvienas vis kitoks, individualus, individualus net jo stilius siaurąja prasme.

Antra vertus, visi tie individualumai Vaižganto koncepcijoj nėra mozaikinis, mechaninis rinkinys. Kiekviena būtybė su savo individualumais yra sukoordinuota su kitomis. Kiekvienas individas, kiekviena tauta, kiekvienas gyvis yra tam tikras augalas, o visi augalai drauge sudaro harmoningą organišką vienumą, Vaižganto pasakymu, vieną bukie-tą, kurio įvairūs kvapai smilksta Dievo garbei.

Kiekvienas individas, kiekviena tauta, savarankiškai bedirbdama, pajaučia instinktyviai artumą su kitais individais ar tautomis, kurių interesai panašūs. Ir Vaižganto Gintautas „jauste jautė, kad tarp jo namų ir namų antrajame gale, miestelio gale, klebonijos, ėmė driektis gyvulinio magnetizmo vilnys, lyg tarp kokio „Markonio“ įtaisyty dviejų stočių bevielės telegrafas“.(214) Tas instinktinis ryšys atsiranda tarp Gintauto ir Vizgirdos, tarp Gintauto ir Sviestavičiaus, Kumstevičiaus, net žydų „giminių“. Tas pats nujautimas sieja Vaduvų krašto susibaudėlių įvairias organizacijas, nors jos viena apie kitą ir nedaug nežino. Nors toje pačioje lankoje išsprogsta keli įvairiopi žiedai, bet jie tuo artimi vienas kitam, kad tos pačios jėgos visus išsprogdino, tam pačiam siekimui, tos pačios jėgos per juos reiškiasi, nors ir įvairiomis formomis. Visas kosmas tai diferencijuotas organizmas. Organizmas, kuris auga ir kinta. Organizmas, kurio vitalinės jėgos pereina ir jo nariams. Dėl to Vaižgantas savo Gintauto lūpomis ir bet kokį sąjūdį, socialinį ar tautinį, pergyvena kaip spontanišką kosmo jėgų apsimėsimą. „Visai ne Vizgirda pavirto centrale visų tų atsitikimų (menkių gaudymo) figūra: jis tebuvo vienas atskiras epizodas. Už jo Gintautas dabar jautė jau jau atūžiantį visą tvaną, kurį seniau laukimu tegalėjo atspėti. Atūžia

atplaukia! Jau gaubia Lietuvą nuo Prūsų... Jam kaktos nebeatstatysi, tik turėkis, nes nežinai, kurį nuplaus ir paskandins, kurį viršum išmes kitaip gyventų.

Koks vaikiškas valdžios sumanymas šitam tvanui atstatyti — policija! Tegu sau jos būrių būriai, nesuskaitomi asmenimis nei jų rūšimis, — vis dėlto jie neišsės to tvano, nesutilps jis į jokių kalėjimus, neišvedžiosi jo po Sibirijos platybes...“(215)

Šitos organiškos kosmo plėtotės akivaizdoje ypatingą prasmę gauna žmogus kosme. Savotiška nuotaika nusidažo ir visas tas Vaižganto pasaulėvaizdis.

Žmogus yra aukščiausia gamtos dalelytė, gražiausias jos žiedas. Per jį, kaip elektra laidu, teka tos pačios gaivalinės vitalinės jėgos, kurios visados veržiasi į naują tapsmą ir buvimą. Vaižganto žmoguje reiškiasi analogiškas procesas kaip visoje gamtoje: augti, tobulėti, palaikyti savo rūšį. Dėl to gana stipriai jame iškyla biologinis motyvas. Beveik pozityvistikai. Pozityvistai buvo paneigę ir žmogaus apsisprendimo laisvę. Žmogus tėsas apsprendžiamas rasės, laiko, aplinkumos. Neaiškiai iš dalies kvestionuoja ir Vaižgantas žmogaus laisvę. Tik vėl tuos žmogaus veiksmų faktorius jau paaiškina kiek mistiškai: gamta yra pati veikėjas, o tautos rinktiniai, sako Vaižgantas, savo valios neturi; kaip ne sava valia iš stiebo išplaukia ir viršūnėje skaisčiai ir kvapsniai išsiskečia žiedas (XII. 84). Vieni tų veikėjų kaip telegrafo stulpai leidžia toms gamtos kuriamosioms jėgoms reikštis, kiti tas jėgas kondensuoja ir skirsto įvairiomis kryptimis. Šitokia prasme jie yra kūrėjai, besiveržią pirmyn į ką nors nauja. Vieni lėčiau, kiti sparčiau. Toki Napaliai, Benediktai, Vidmantai, Gintautai, Vizgirdos, Aleksiai, Jokūbai ir daugelis kitų.

Jų darbas gali būti nepastebėtas, neįvertintas, bet jis reikalingas ir prasmingas bendrame kosmo procese.

„Niekas neįvertino Mykoliuko muzikos, kaip neįvertino jo darbo, nė meilės — kaip gi ir kam gi įvertinti saulės labą

darbą, kad tai savaime aišku“ (X. 39). Mykoliukai ir Napaliai daro tai, ką jų prigimtis liepia. Ir kiekvienas, savo mažą dalelę atlikdamas, pradžiunga, jei tik pamato, „kad nors vienam akies mirksniui tu buvai reikalingas“ (X. 35). Tai satisfakcija už visus darbus ir pasiaukojimus.

Kai matai, kad esi reikalingas tam, į kurį širdis linksta, tai pakyla ir aktyvumo laipsnis. O palenkti savo širdį kiekvienas turi į ką nors. Gintautai, Vizgirdos — į tėvynę, Mykoliukai, Napaliai tam tikru momentu į moterį, Daratos, Severijos — tam tikru momentu į tėvus ar savo mėgstamuosius kremblius. Ir kai iš Mykoliukų širdies atima Severijas, jie turi prisirišti bent prie savo plačiaragių jaučių. Tai socialinis žmogaus polinkis, kuris jungia žmogų horizontališkai ir vertikališkai su pasauliu, su savo amžiaus pasauliu ir su ateities bei praeities kartomis, kaip įbertas į žemę grūdas jungiasi su būsimąja varpa.

Bet kada varpa subręsta, grūdai žemėj nebėra ko glūdėti, jis išnyksta. Kada jau niekam tavo širdis ir tu pats nereikalingas, metas grįžti į „skiriamąjį galą“. Ir „dėdės“ Mykoliukai, ir „dėdienės“ Severijos pavirsta žmonėmis, „nieko sau nereikalaujančiais, vieną Dievą bepažįstančiais, su Juo beintymaujančiais“. (216) Ir natūrali logiška išvada, kad bažnyčios maldose ir giesmėse jau niekam nereikalingas „dėdė Mykolas skęsta tame sutartiniame ūžesyje lyg laimingoje nirvanoje. Jis nebejaučia pats savęs skyrium. Jis besudaro vieną krislį, vieną lašą, kurie sudaro — daug, didžiam Dievo majestotui išreikšti“. (217) Bet tai yra ir jo, atskiros individo, laimės valandos. Jis čia antrinius dalykus yra paaukojęs vardan aukštesnių. Jis čia yra patobulėjęs, atlikęs ir savo uždavinį, galįs susijungti su tuo, kuris yra jo „siekiamasis galas“.

Tokis žmogaus kelias. Tokis ir visos gamtos kelias. Jų egzistencija įprasminama aukščiausiu laipsniu — jau visai nebepozityvistiškai, jau mistiškai — viso ko „padarytoji“ Dievo

majestotui išreikšti. Logiškai išvedant — juo kosmas su savo dalimis ir dalelėmis yra gražesnis ir tobulesnis — juo jis daugiau išreiškia tą majestotą.

Ar tik čia nėra metafizinis pagrindas Vaižganto pamėgimui viso, kas giedra, gražu, kas yra „deimančiukai“, arba ką Putinas Mykolaitis yra pavadinęs šviesiąja Vaižganto kūryba. Jis žavisi gamtos grožiu, gamtiniu sveiku žmogum. Jis džiūgauja kiekvienu net menkiausiu darbeliu savo tautai, nes visi tie darbeliai yra šis tas nauja, šiuo tuo papuošia tą tautos ir Dievo pasaulį. Pasaulio tobulumo pajautimas paskatina net Vaižganto veikėjus kreiptis į viso ko „Padarytoją“ su padėkos žodžiais. Parkritus ant kelių prie lovos Severija nenori nei pakilti, nes jai taip gera, taip miela dėkoti už tą gražų pasaulį. Tai lyg ir kontrastas Maironiui, kuris nuolatos su skundais ir prašymais kreipias į Dievybę. Su Dostojevskiu Vaižgantas galėtų pasakyti: „Aš nepataisomas idealistas; aš ieškau šventenybių; aš jas myliu; mano širdis jų trokšta, nes aš taip sukurtas, kad negaliu gyventi be šventenybių“.

Tiesa, Vaižgantas mato gyvenime ir dėmių. Net savo „dėdžių“ ir „dėdienių“ gyvenimą buvo pavadinęs liūdna pasaka. Ir žmonių gyvenime esti kartais vienas kito skriaudžiamas, kaip gamtoje didesnis medis nustelbia mažesnį. Bet Vaižganto pamėgimas ieškoti grožio ir entuziazmo savaip nuveikia net liūdnos pasakos gyvenimą. Kaip pasakoj, jauti, kad net didžiausių pavojų akivaizdoje Vaižganto žmogus išliks sveikas. Jeigu jau nelaimė jį palies fiziškai, tai išliks sveikas morališkai. Jeigu jau priverčia gyvenimas morališkai žmogų nykti (Severija), tai jis vėl atsigauna, jei tik kliūtys pasitraukia ir leidžia jam vėl natūraliai augti. Net ir sunykdamas žmogus (*Pragiedrulių* Ona) akcentuoja gerumo pradą pasaulyje: sunykusiam ne vieta tarp gyvųjų. Dėl to Vaižganto pasaulėvaizdis nėra tragiškas. Jame nėra viena kitai priešingų jėgų, tarp kurių kiltų konfliktas, kova. Čia tėra lėtesnis ar spar-

tesnis gyvenimo įvairių bangų tekėjimas. Tai epiškas pasaulio pajautimas. Jame kontrastai yra ne jėgos, kurios viena su kita kovoja, bet viena kitą papildo. Toks bangavimas nuo vieno kontrasto į kitą gyvenimą daro tik gyvesnį, dinamiškesnį, kaip banguojanti vandens srovė reiškia daugiau gyvybės nekaip stiklinis vandens paviršius.

Bet Vaižgantas nesijaučia stovįs šalia pasaulio ir gyvenimo. Jis aktyvus to pasaulio dalyvis. Dėl to, vaizduodamas gyvenimą, Vaižgantas negali žvelgti į jį iš šalies, grynai episkai. Jis visados jaučiasi sutapęs su savo vaizduojamo gyvenimo įvykiais ir užsikrėtęs jo nuotaika. Dėl to Vaižgantas negali būti grynasis epikas. Sykiu jis yra ir savotiškas lyrikas. Ta epinė Vaižganto pasaulio koncepcija ir lyrinis paties Vaižganto su savo pasauliu santykiavimas yra atsiliepęs visai Vaižganto kūrybai. Žinoma, ne visada vienodai. Jau pačiuose pirmuosiuose Vaižganto raštuose pasireiškę, tie bruožai jo kūrybos evoliucijoje daros vis drąsesni ir ryškesni. Antra, nevienodai tas pasaulėvaizdis pasireiškia ir atskiruose veikaluose. Viename švystelia viena atošvaista, kitame visai gyvenimiškai medžiagai duoda toną kitokesnis jos niuansas.

Galutinis veikalo charakteris pareina ne tik nuo pasaulėvaizdžio — dar nuo autoriaus talento pasirinkti konkrečias literatūrines formas.

Talantas ir literatūrinės priemonės

Pastabumas: epinio talento pagrindas. — Įspūdingumas: lyrizmo pagrindas. — Reaktyvumas: publicistikos pagrindas. — Rezultatas: Vaižgantas vaizduojamasis talantas. — Fono ir personažo vaizdavimas: individualumo ir tipiskumo suderinimas; hiperbolės bei kontrasto reikšmė personažų ir nuotaikos sudaryme.

Viena iš pagrindinių Vaižganto talento žymių yra jo stiprus pastabumas. Pats rašytojas aukštaičių vaizdeliuose pasakojasi apie savo, dar vaiko, pastabumą:

Vos tik pradėjau vienas pats gilioje lovoje pasėdėti, jau visa aiškiai mačiau, kas tik aplink mane darėsi, ir tebeatmenu tai, lyg vakar tat būtų atsitikę... Akys jau darbavosi, tai ir įspūdžiai, kaip fotografo stikle išsilaikė ir atmintyje, idant vėliau jais pasidžiaugčiau ar pasipiktinčiau.(218)

Visa, ką jis parašęs, pats matęs savo akimis, girdėjęs ar patyręs. Nieko nepramanęs arba, kaip jis sakęs, nesukūręs.

Jei taip, tai jo gyvenimo kelias, nuolatinis blaškymasis iš vietos į vietą, jam ne tik nėra nuslopinęs talento, ne tik nesumažinęs jo patirties, bet ją padidinęs. Svaidomas ir pats bastydamasis, su visokiais žmonėmis susidurdamas, jis susi-

krovė savo patirties visą arsenalą. Tą arsenalą jam padėjo išlaikyti stipri atmintis. Dėl to Vaižganto raštuose ir yra daug jo paties konkrečiai išgyventų momentų, daug jo paties autobiografijos. Jo beletristika yra gausus šaltinis jam pačiam pažinti. Gausus šaltinis ir kultūriniam Lietuvos gyvenimui patirti.

Ypačiai Vaižgantas pastabus gyvenimo smulkmenoms. Dėl to jam, kaip ir jo Taučiui, „kosmos buvo lygus mikrokosmui, tikriau, antraip: mikrokosmos lygus visam kosmui“ (IX. 60). To „mikrokosmo“ konturai, garsai, o ypačiai judesiai pajuntami su dideliu subtilumu.

Pastabūs Vaižgantas jautriai atsiliepė į visus tuos kosmo virpėjimus, kurie ištisa srove į jį plaukė. Dėl to jis parodo ne tik, ką pamato, išgirsta, bet jis pastabus ir reiškiniams, patiriamiems vaizduote, intuicija, nujautimu. Vadinasi, pastabus ir materialiniams ir dvasiniams reiškiniams ir su didžiausiu jautrumu juos užfiksuoja. Jeigu ne jo dvasinis jautrumas, argi jisai būtų pastebėjęs tarp pabirusių pasaulio reiškinių, it tarp suskilusių marmuro gabalų, tą tikslingą, organišką kosmą, apie kurį buvo kalbėta?

Vaižgantas vis dėlto nėra tik jautri foto plokštelė, kaip jis save vadino. Jautri plokštelė, gavusi šviesos, tik tamsėja, juosta. Tiesa, esama žmonių, kurie gyvenimo įtaką dedasi sau į širdį, patys stipriai, įspūdingai pergyvena, bet tyli, tik širdim tereaguoja. Įspūdingai pergyvena ir Vaižgantas. Šitas įspūdingumas visą jo beletristiką paspalvina tuo pavadintu vaižgantišku lyrizmu — susižavėjimu, pasipiktinimu ar humoru.

Tačiau nuo pasyviai įspūdingai pergyvenančių Vaižgantas skiriasi tuo, kad, įspūdingai pergyvendamas, jis įspūdingai ir reaguoja. Visas jo gyvenimas ir veikimas buvo ištisas reagavimas į aktualiuosius tautos, visuomenės reikalus. Iš noro į gyvenimo aktualijas reaguoti yra kilusi ne tik jo publicistika, bet ir dailiosios kūrybos žymi dalis. Dėl to jo

kūrybos medžiaga dažniausiai aktuali, lietuvių visuomenės gyvenimui artima.

Tačiau noras reaguoti į gyvenimo aktualijas yra greičiau publicisto nei beletristo pažymys. Prof. V. Mykolaitis publicistiką laiko pirmuoju Vaižganto literatūrinio kelio žingsniu. Iš publicistikos nuosekliai išplaukiąs feljetonas, jau aukštesnis kūrybos laipsnis, o iš feljetono beletristika, jau aukščiausias. Tačiau šitokis literatūrinio kelio suskirstymas dar nereiškia, kad pirmiausia Vaižgantas kūrė publicistiką, paskiau feljetoną, pagaliau beletristiką. Tai tik trejopas kūrybos laipsnis.

Chronologinės eilės žiūrint, Vaižgantas reiškėsi beveik paraleliškai ir publicistikoje ir beletristikoje. Tiesa, pirmieji išspausdinti dalykėliai buvo publicistiniai. Bet publicistiniai ne dėl to, kad pirmiausia būtų ėmę rodytis jo publicistiniai sugebėjimai, bet kad aplinkybės jų reikalavo. Ir paskiau įvairiais laikais nevienodai intensyvus būdavo beletristikoje ar publicistikoje. Kada jis būdavo prikinkytas prie laikraščio, daugiau rodėsi publicistas. Toki publicistikos intensyvumo tarpai buvo *Tėvynės sargo*, *Vilniaus žinių*, *Vilties*, *Rygos garso* ir 1918-19 m. jau nepriklausomoje Lietuvoje. Kada nuo laikraščio ir nuo viešojo gyvenimo bent kiek atitrūkdavo, būdavo beletristas. Mintaujot pradėjo, paskiau ypačiai beletristikos periodas sustiprėjo Laižuvoje (1913), paskiau Rusijoje, Stokholme (1918) ir pagaliau Kaune. O literatūros istoriku pavirto irgi aplinkybių verčiamas, kada buvo pakviestas literatūros dėstyti. Tačiau ir tos rūšies darbų randame jau net pirmaisiais jo spaudos darbo metais.

Reaktyvioji Vaižganto prigimtis iš karto pastūmėjo reikštis jo talentą ir publicistikoje, ir feljetone, ir beletristikoje, ir moksle. Tačiau tas pats talento reaktyvumas beletristikai yra ir naudingas ir pavojingas. Naudingas, nes suaktualina beletristiką. Pavojingas, nes apriboja autorių dienos aktualijomis, neleidžia pasinerti į visuotines, bendrai žmogiškas prob-

lemas. Dėl to ne tik Vaižgantas, bet ir žymi atgimstančios Lietuvos rašytojų dalis įdomi mums patiems, bet ne svetimiesiems. Tokis reaktyvumas pavojingas, nes gresia ir publicistikos priemaišomis. Vaižgantas jų nėra išvengęs. Ypačiai nėra išvengęs tenai, kur rašė sukilusių įspūdžių įtakoje, reaguodamas į visuomeninius reiškinius. Geresnieji Vaižganto kūriniai daugumas yra sukurti ne momento įtakoje, bet iš atsiminimų, iš reminiscencijų. Toki yra *Pragiedrulių* gerieji fragmentai ir ypačiai *Dėdės ir dėdienės*. Vaižganto asmenyje dar kartą pasitvirtino tiesa, kad ne visada kūrinio estetinė vertė pareina nuo įspūdžių stiprumo. Tas tikrovinis įspūdis turi nusistoti, kaip kad turi nusistoti drumzlinas vanduo. Tik iš nusistojusių įspūdžių — susidaro estetinės vertybės, kuriose nesimaišo žmogaus asmeninių interesų drumzlės.

Jeigu ieškotume, kuriais žanrais tų literatūrinių, estetinių vertybių Vaižganto talentas daugiausia yra davęs, tai prof. Mykoliaičio schemą reiktų modifikuoti šitaip: publicistika, feljetonas, alegorija, vaizdelis. Daugiausia literatūrinės kūrybos yra vaizdelyje, tame vaizdelyje iš reminiscencijų. Jame gauna pasireikšti ir autoriaus subtilus pastabumas, ir atmintis, ir primityvioji fantazija, ir vaikiškai giedrioji nuotaika. Imamas iš tolimos perspektyvos toks vaizdelis išvengia neliteratūrinių sentimentų ir formų. „Jo vaizdai tad ir estetiniu atžvilgiu turi svarbią savybę, kad juose nėra sustingimo, dirbtinumo, amato, o plazda gyva mintis, gyvas jausmas ir tiesiogiai patirta nemeluota tikrovė“.(220)

Vaizdelyje geriausiai pasireikšdamas, Vaižgantas yra daugiau vaizduojamasis, aprašomasis talentas, nekaip pasakojamasis. Dėl to ir jo raštų žanras sunkiai įspraudžiamas į pasakojamųjų veikalų žanrus — į romaną, poemą, novelę ar kitus. Savo konstrukcija *Rimai Nerimai*, *Tėvo palikimas* būtų novelės žanro, *Žemaičių Robinzonas* apysakos, kitiems geriausiai ir pritinka paties Vaižganto vartotasis vaizdų terminas. Sunkiai Vaižgantui įmanoma didesniame veikale ir fa-

bula, kuri remiasi sugebėjimu ne vaizdus kurti, bet vaizdus jungti priežastingumo pagrindais.

Vaižganto originalumas reiškiasi kitomis beletristinio vaizdavimo priemonėmis: veikalo fonu, personažais, stilium.

Veikalo fono, peizažų, atsijusių nuo žmogaus gyvenimo, mažai. Šiek tiek daugiau paskesniuose kūriniuose. Net savo veikalo skyriaus nei nepradeda nei nebaigia gamtos vaizdais. Fonas savaime, tokis kaip Žemaitėi, neegzistuoja. Jis yra organiškai kūrinio pasaulio dalis. Jeigu jis rodomas, tai rodomas bendraisiais kontūrais. Antai, vienas iš platesnių dvaro trobesių aprašymų (X. 100) yra tik bendri bruožai su nemalonumu, nejaukumo nuotaika. O vienas iš platesnių gamtos vaizdų (X. 83) — saulės tekėjimas — irgi toks, tik susietas su kosmine nuotaika.

Kontūriškai charakterizuojamas ir personažas. Jis rodomas individualus. Individualus tuo, kad jis yra visa galva iškilęs iš kitų žmonių tarpo, jis išimtis. Jis yra nelyginant aukštesnė pušis, tokių pat pušų miške. Jame labiau sutelktos fizinės ir psichinės galios.

Tačiau, antra vertus, jame yra tos pačios jėgos, galios, ypatybės, kurios glūdi ir kituose jo rūšies žmonėse. Tesiskiria ne kokybe, tik kiekybe. Kad ir gavęs savo etnografinio vieneto sustiprintas žymes, tokis personažas yra jau tipas. Tipines žymes pastebi Vaižgantas ir savo veikėjų išorėje ir dvasioje. Gamtos žmonėse net išorėje esama to paties didingumo, galingumo, tos pačios masiškos dar neapvaldytos gamtos. Antai, Ona Knistautaitė „ir iš stuomens ir iš liemens kresnai išaugusi, kaip dikčiausis ūkininko vaikas bernas; rądom nuo darbo ližėmis išplitusiom, kojom kultuvėmis...Lūpų buvo platakų, kiek drėgnų, sviegai raudonuojančių avietėmis... Iš burnos švietė tokia daugybė gražiai baltų, tvirtų, kaip kaltai dantų, lyg jiems sunku buvo ten sutilpti. Iš gelsvų jos bizų trys žydės būtų galėjusios nusipinti sašdangas“.(221) ir Valeras buvo nežmoniškai aukštas ir pe-

čiuotas, kaip ir jo tėvas Morkus. Jam negalėjo pritaikyti jokio mūdiro. Panaši jėga matyti ir iš senojo Taučiaus: nors jis žemo stogo, bet plačių tvirtų pečių. Toki milžinai Normantai, Mykoliukas, Onutė ir kt. Toki ne tiktai realiai gamtoje gyvena, bet ir su gamta nenutaukę dvasinių ryšių. Fiziškai smulkesni nuo gamtos atitrūkę: p. Sviestavičienė, p. Matjošauskienė.

Žmonių charakteristikose prasimuša tipiškieji etnografiniai bruožai. Antai, Gintautas, žemaitis, lygiai įsiganęs raudonveidis, juodbruvėlis, trumpai pakirptais plaukais,(222) kaip ir žemaitis Knistautas, juodbruvis milžinas, pečiais nuo pusantro masto.(223) Raudonveidės lygiai ir žemaitės moters — (Knistautaitė, Petronėlė Zubrickienė). O suveddamas aukštaitį su žemaičiu, Vaižgantas ypačiai ir pastebi tuos etnografinius skirtingumus.

Net ekonominis socialinis padėjimas susiejamas su išore. Iliustracijai Vidmantas:

Didelis, storas, riebus. „Juodi, tankūs plaukai, lyg dirbtinė peruka, vožė jo kiaušą. Dideli ilgi ančiakiai karklais stirksojo pakaktyje. Pilkos geležinės akys dviem šaltinėliais blizgėjo tų karklų paunksnyje. Perplati, stambiais, netankiai skutamais šeriais apaugusi lūpa buvo negraži... Storas milinis tvirtai dengė milžino pečius, o tokios plačios kelinės vos linko keliuose“. (224) Tokio pat masyvaus užsimojimo ir visas Vidmanto inventorių: vežimas, eržilas, kuily, šuo. Tokis ir jo charakteris. Arba štai moters drabužis: „Kitados brangūs, plonučiai, išmislingo rašto Briuselio mezginiai ant jos galvelės ir petelių atvirai rodė prakiurusias savo vietas. Karbatkoms nuo vieno peties nusmukus, matės taip pat kitados brangi šilkinė suknelė... žerėjo labai gražaus darbo brangumynai papuošalai: auskarai, pakaklėje saga, ant krūtinės grandinėlė ir apirankiai. Ir vargas buvo tos pažibos derinti ne į ryzus, tik į mažutes dailutes rankeles, į gulsės kaklelį, į jau-

čiamą marmurinę stačią krūtinę“.(225) Sunku čia nepajusti aristokratė moteris, tačiau beturtė, ta ponia Sviestavičienė.

Iškeldamas personažo tipinius etnografinius, socialinius bruožus, Vaižgantas vis dėlto ne taip jau labai paiso jų išorės kaip jų charakterio. Net ne visą savo veikėjų išorę parodo. Nė kokio šablono nesilaiko jų išorei charakterizuoti. Gali piešti veikėjo išorę, eksponuodamas jį veikale; dažniau šiaip iškelia sykiu su veiksmu, dialogu ar kito personažo pastebėjimu. Plačiau Vaižgantas stebi personažų dvasią. Bet ir dvasioje stebi tas pačias etnografines žymes, ar apskritai lietuviškas, ar diferencijuotai žemaitiškas, aukštaitiškas.

Tačiau tiek išorės, tiek dvasios charakteristikoj labiausiai imponuoja personažo momentinis veiksmas, dinaminis reagavimas į staiga atsiradusį akstiną. Jis rodo ir vidaus staigų perversmą. Iliustracijai primintinas bent tas vienas Vidmantas. Kai Darata pasakė, kad Gintautas pasiūlė jam verstis ūkiu, „Vidmantui net pypka iš nasrų iškrito“,(226) kai duktė pasakė tam materialistui Vidmantui, kad juodu nuo pinigų atsisakysią, „Visas Vidmantas, net ir jo pypka su ilgu cibuku pavirto klaustuku...“.(227) O kada sumanymais sužadino rimtai galvoti, „Vidmantas smarkiai ėmė savo pypką žįsti, nieko nesakydamas... Traukė pypką ir piktai dilbsėjo į Dorą“.(228)

Dvasinį reagavimą Vaižgantas mėgsta susieti su fiziologiniu reagavimu ir fiziologiniu vaizdu jį išreiškia: staiga išgirdus malonią žinią, „Uršulei net pilve sukurkė iš susijaudinimo“.(229)

Mėgstama Vaižganto priemonė žmonėms ir jų veiksmams charakterizuoti hiperbolė. Pastebės žmogaus stiprumą — ir sustiprins jį tiek, kad žmogus pavirs milžinu; pastebės judesį — ir sustiprins jį tiek, kad lėtas judesys pavirs stipriu. Piliečių nuobodžiavimas, nieko neveikimas, antai, šiaip sucharakterizuojamas:

Visais kūnais ant stalų pasidribinę, nei riebių triausių nenusivoždami, nei įprakaitintų kailinių nuo nugaros nenusiplėšdami, lyg tik tam kartui būtų suole sėstelėję, — po penkias šešias valandas ėjo — kikso... Ir ražės Piliečiai, nuo kikso į sienas atsiversdami, abiem delnais suolo atsiremdami. Ir ilgai žiovavo Piliečiai, taip plačiai išsižiodami, jog iš priešakio žiūrint, nieko nebesimatė, nei akių, nei kaktos, nei smakro, vietoje viso veido bežiopsojo viena juoda ola ligi abiejų ausių. Rodės, kad nesilaikytų suolų nesitvėrę, visą save į orą išžiovautų. (230)

Tai plastiškas, beveik groteskiškas pavidalas. Vaižganto pabraukimai ne švelnūs, ne išdailinti, bet braukti su visa gaivališka prigimtimi.

Šitokiu būdu Vaižgantas koncentruoja ir stilizuoja gyvenime pastebėtus bruožus, kurdamas atskiros personažo ar epizodo paveikslą. Bet piešdamas kolektyvinį vaizdą, kuriam yra kokios figūros, pažymėtinai gausiai griebiasi kontrasto priemonės. Toki kontrastai yra Vidmantas — Šešiavilkis, Gintautas — Vizgirda, Rimas — Nerimas, Taučius — Niaura, Šūmacheris — Zeligmanas, Vaurai — Kaniavos, žemaičiai — aukštaičiai, demokratai — aristokratai ir t.t. Kontrastas rodo ne tas gyvenimo viena kitai priešingas jėgas, kurios sueina į konfliktus ir kuria dramatinės situacijas; Vaižgantui kontrastai rodo gyvenimo apstumą, gausumą, individualizavimąsi.

Šitomis priemonėmis Vaižgantas sukuria ne tik tai vaizdą. Jomis sudaro jau savaime ir nuotaiką, santykį su aprašomuoju objektu — tą vaižgantišką humorą, sveiką satyrą ar entuziazmą. Groteskiškas, hiperboliškas arba kontrastingas vaizdas yra sykiu ir humoro priemonė. Kas nesišypso, žvelgdamas į Šūmacherį ir Zeligmaną, į Vidmantą ir Šešiavilkį, kai juodu pasirodo drauge. Vaižgantas nueina net taip toli, kad

gamtą stilizuoja daugiau, nei ji pati leidžia (Rimų ir Nerimų panašumai). Ir tai viena iš geriausių humoro priemonių.

Humoriškai nuteikia ir tam tikros situacijos: antai, tos Šešiavilkių šeimos malda, kad Dievas duotų tėvui proto, ir jis nesodintų tiekios bulvių, o paskui ir vėl malda, kad Dievas davė tėvui protą, ir jis tas bulves pasodino; vėl tas Katrės sėdimas ant arklio... Vaižgantas griebiasi ir menkesnės vertės komizmo — kiek trivialaus, vulgaraus. Tačiau daugiausia linksmos nuotaikos, o lygiai entuziazmo trykšta iš gausaus mokėjimo pasisakyti — iš stiliaus siaurąja prasme.

Vaižganto stilius

Sąmoningas stilistas. — Stiliaus kriterijus: individualumas. — Žodynas: liaudiškai beletristiškai dinamiškasis, konkretusis, platiškasis, subjektyvusis. — Sakinys: retoriškai lyriškai platusis, deduktyvinis-induktyvinis, apibendrinamasis, įvairiaritmis. — Stiliaus paralelė su rusų realistų stilium. — Stiliaus sinkretiškumas.

Išžiūrėti vienas paskui kitą Vaižganto kūriniai. Išžiūrėti, metaforiškai tariant, patys rūmai. Prieš išeinant iš jų, paskutinis žvilgsnis — į tų rūmų medžiagą. Žodis yra rašytojo medžiaga, iš kurios jis stato savo literatūros rūmus. Kaip skulptorius turi kovoti su marmuru, su gipsu, taip rašytojas kovoja su žodžiu. Kad galėtų išreikšti savo poetinę idėją, jis turi surasti tinkamą žodį, sudaryti tinkamą sakinį, surasti tinkamą sau minčių eigą.

Čia rašytojas ir pasireiškia kūrėjas. Juo savitesnis jo pasaulėvaizdis, juo savitesnis ir jo žodis. Juo didesnė asmenybė, juo giliau toji asmenybė pasireiškia ir pačiame žodyje. Tas rašytojo žodžio savitumas ir vadinamas jo stilium.

Vaižgantas buvo sąmoningas stilistas. Sąmoningas ta prasme, kad stilių jautė, nusimanė apie stiliaus grožį ir pats tokio stiliaus norėjo. Pats pradėjo rašyti, kad įgustų į kalbą ir stilių. Skaitė Valančių, ypačiai jo *Živatus*. Savo raštų kalba rūpinosi. Nepasitikėdamas savimi, iš pradžių kai ką davė K. Būgai peržiūrėti; leisdamas antrąsyk *Ten gera, kur mūsų*

nėra, sielojasi kalbą ir stilių pataisyti. Betaisydamas jis gyniojas su Dambrasku. Redaktoriaudamas gyniojas su A. Smetona, dr. J. Šlapeliu. Šie Vaižgantui priekaišiodavę, kad jis susidaręs savotišką jovalą, mixtum compositum iš aukštaičių, žemaičių telšiškių ir nebejaučias, jog tai nederą.(231) Pasirodžius *Pragiedrulių* I ir II tomui, Dabušis irgi kritikavo Vaižgantą kalbos atžvilgiu: šių dienų literatūros kalbos pažangą Tumas seka, tik pačios kalbos nemoka ir turbūt neišmoks. Ir patarė Vaižgantui savo raštus duoti lyginti kuriam kalbininkui. Tiesa, Dambraskas suniekino tokį kalbos taisyumą ir priekaištus Vaižgantui, o Būga įrodė, kad priekaištai be pagrindo.(232) Bet įdomiausia, kad pats Vaižgantas ta proga pasisakė tikrosios kalbos nemokąs. Protu sutinkąs net, kad reiktų duoti raštus patikrinti. O vis dėlto jis neklausė Smetonos, neklausė Šlapelio, neklausė nei Dabušio, neklausė nei Jablonskio, šio pastarojo 50% nurodomų klaidų visai atmesdamas. „Mano kaltybė! Vis dėlto aš, tikrai, nebesapitaisysiu ir nebesusivaržysiu jokiomis griežtomis taisyklėmis. Tai mane šiek tiek pateisins laisvės instinktas: jauti kažin kokią neva harmoniją ar tik lengvumą, pavartodamas barbarizmą, ir jo nevengi; jauti, kad bus „medinis“, „štyvas“ pasakymas, kai laikysies purizmo, ir jo nesilaikai“.(233)

Nesilaikė, vadinas, tariamosios bendrinės kalbos dėl šių priežasčių: jo žodis buvo su jo prigimtimi suaugęs, savas; antra, autorius norėjo būti laisvas, individualus, koks jis individualus visoje kūryboje.

Kiti, individualumo beieškodami, griebiasi sąmoningai net manierškai žodžių rankioti, savų kurti. Vaižgantas nėjo šituo keliu. Jis žodį individualizuoja spontaniškai, „ome“ nujausdamas, kas dera, kas ne.

To individualumo, originalumo Vaižgantas ieško ir žodžio prasmėj, vaizde (vadinas žodžio turiny), ir žodžio garse (žodžio formoje). Jis ginčijas, antai, su Dambrasku dėl žodelio Dollar: palikti jį, ar sulietuvinti. Ir Vaižgantui pats

to žodžio skambėjimas jau daro tam tikrą įspūdį. Dėl to jo negali atsižadėti: „Dollar tyčia palikau svetimam skambėjime pridudamas jam tam tikros prasmės“.(234) Kartais tuo originaliu skambėjimu susižavėjęs, Vaižgantas nueina net į kraštutinumą: skambumą paaukoja vardan originalumo. Antai, Jakštas visai teisingai prikašiojo, kam eilinį praktiškumą pakeitė į *praktikingumą*.

Ieškodamas individualumo žodžio turinyje, Vaižgantas ypačiai paiso vaizdingumo. Žodis turi turėti maximum gražumo, vaizdingumo ir aiškumo. Vaižgantas negali priimti Dabužio taisyms *Vaizdai kovos dėl kultūros* į „Kultūros kovų vaizdai“. Vaižgantui rodos tokis pasakymas medinis, nors ir teisingas.

Konstatavus Vaižganto kalbiniam skonyje polinkį ieškoti individualaus žodžio, individualaus pačiu žodžio skambėjimu ir pačiu žodžio vaizdu, prasme — lieka paieškoti, kiek ir kuo pasireiškia tas Vaižganto individualumas jo stiliuje.

Pirmiausia, kuo Vaižgantas savitas, parinkdamas žodį, paskiau derindamas žodį į sakinį bei sakinių kompleksą.

Vaižganto žodynas yra vadinamasis literatūrinės, arba bendrinės, kalbos žodynas. Bet jis gausiai papildytas anais bartaisiais rytų aukštaičių ir žemaičių žodžiais, vienu kitu pasiskolintu ar paties Vaižganto susidarytu kultūriniam bei technikiniam gyvenimui žymėti. Pastabus ir geros atminties rašytojas pagausino literatūros žodyną kaip Žemaitė. Su juo plūstelėjo banga kitų tarmių žmonėms nepažįstamų ar maža nepažįstamų žodžių — daiktavardžių: kiltumas, šašdanga, jaučveidis, vientara, duobystėlė, kiauliapirkiai, kemalas, vago-
ris, akižada = akį žiesti, atogada, papantai, pyka, sukaviela, paliūdžia, papiovos = skerstuvės, pečininkas, redelės, paprikai, žaislumas, jaurai, prasuka, rutis (lango), orė, krategai, spinėjai, šūstys; arba tarmėje vartojami svetimi žodžiai kaip: promotorius, bizos, spryskas, jurmala; būdvardžiai irrieveksmiai: sviegas, pasliukas, maurinas, kaunus jaunikaitis,

aržesnė dainelė, pakietis seniokas, nesuktadūšis, putnus ragaišis, andykščiai, pakabiai = patogiai, laikiau, omeniškai; veiksmazodžiai: slienės = stengės, spulėti, nuūrioti, įkliukenti, aišyti... Bet reiktų Vaižganto žodynui atskiros studijos, o tais pavyzdžiais tenorėta pailustruoti Vaižgantą įkėlus į bendrinę kalbą naujų žodžių, paskolintų daugiausia iš gyvosios žmonių kalbos. Literatūriniai, civilizacijos, technikos terminai yra tik antrinis Vaižganto žodyno šaltinis. Vaižgantas operuoja ir gausiomis lietuvių kalbos, ypačiai tautosakoj vartojamomis, priesagomis, tautosakos terminais, patarlėmis. Žmonių kalbos pavyzdžiu jis prašneks epiškuoju vaizdu: „Laisvas pasaulis tai jų namučiai, saulė — močiutė, speigas — patėvis, žvarba — mošėlė, naktis — globėja ir migdytoja“.(235) Emocingose, maloninėse vietose pasipils tautosakos maloniniai, mažybiniai žodžiai: „Išėjo Piliečiai, dirvų artojėliai, pievų piovejėliai. O vasara dar toli... vis dėlto kada nors ateis. Tai reiškia Saulė švietėjėlė, tai reiškia Cykulis ramintojėlis, tai reiškia... tas pats Vanduo gaivintojėlis“.(236)

Simbolingais tautosakos epigrafaais sužymės *Pragiedrulių* kiekvieną skyrių, lyg duodamas jiems toną. Tekstą išmargins gausingomis patarlėmis.

Antra vertus, kaip liaudies kalboje, taip ir Vaižganto beletristikoje su švelniaisiais žodžiais susipina ir realizmas, kartais net šiurkštokas, trivialus. Realizmo įspūdį ypačiai sustiprina Vaižganto gausiai vartojami palyginimai, daugiausia iš liaudies gyvenimo, net liaudies kalbos ir tik rečiau iš mokslinio ar techninio pasaulio. Keletas eilinių posakių iliustracijai:

Milžinas Šumacheris neūžaugą Zelikmaną vedžiojosi tikrai, kaip karvė veršiuką, ir užpuldinėjo jį, kaip tikras mėsinėtojas.(237) Atėjo antstolis tokia mina, lyg katė miltus pribiaurojusi.(238 Tai kad atsidribo, kaip

šakės mėšlo.(239) Toks moterų būdas: ligų puodelis, skundų maišelis.(240) Napalys tuoj ativaru nususuko į Vidmantus.(241)

Tiek ano stiliaus švelnumo, beveik sentimentalizmo, tiek šito realizmo pagrindinis šaltinis yra žmonių kalba.

Iš to šaltinio Vaižgantas ypačiai pamėgęs veiksmažodžius ir veiksmažodžių išvestines formas: pusdalyvius ir dalyvius. Dalyviai labai dažnai jam eina epitetais:

Skardyje, gyvybe ir amžinąja jaunyste *plastančioje* saulėje... pasirodo jungas...

Iš pradžių ilgokai tematyti nekruta keturi didžiuliai ragai... Paskui pasirodo didžiulės galvos... Negailėstingai atlaužti aukštyn snukiai varvančiomis iš nasrų seilėmis...(242)

Veiksmažodžių ir veiksmažodinių formų dinamizmą dar labiau sustiprina Vaižganto mėgstami ištiktukai. Ne veltui jis studijavo Valančių. Tik Vaižgantas ne taip ištiktuką vartoja kaip Valančius: prie ištiktuko jau dažniau nevartoja paties veiksmažodžio. Ir tai gerai: ištiktukai savaime čia veiksmažodį atstoja:

Špokiukas gakt gakt, vabalėlius rinkdamas, Šunelis Pilkis paliuokomis, sauvalingai šoko ant mėlynai spindinčio paukščio. Paukštelis plast - plas - plast tol tol, bet tąja pat vąga.(243)

Daugiau pavyzdžių ypačiai tame epizode, kur Napalys klausosi pievoje gamtos ar paskiau turguje dalgiių koncerto.

Veiksmažodinių formų gausumas stilių daro dinamišką ir ekspresyvią.

Jeigu W. Schneider skiria konkretųjį stilių ir abstraktųjį, tai Vaižgantas rašė konkrečiai. Jo žodis rodo konkretų reiškinį. Konkretus stilius rodo autoriaus didelį pastabumą.

„Tai nėra grynai lietuviška laikyti saulę dinamikos šaltiniu. Ir Dante viso ko judintoją Dievą išreiškė šviesos versme, ir mistikas Boehme šviesą laikė Dievo dvasia. Bet Vaižgantas tuo pažymėtinas, kad jo kosmo koncepcijoj šita saulės mistika tarp kitų mūsų rašytojų stipriausiai buvo pajauta ir išreikšta“ (194 psl.).

1. Senieji draugai ir bičiuliai 1952 sausio 20 New Yorko uoste pasitinka prof. Brazaičio šeimą.
2. Prof. Brazaitis su Lietuvių fronto bičiulių tarybos nariais.



Ypačiai realistiniams dalykams. Labiausiai Vaižgantas pastabus dinaminiais, akustiniams ir plastiniams reiškiniams, mažėliau tapybiniais. Dinaminiai ar plastiniai paveikslai ir yra gražiausi jo kūryboje: Napalys darbus dirba, Napalys gamtos ir dagių koncerte, Napalys skaito, Mykoliukas smiuo-kuoja, Mykoliukas aria, Mykoliukas meldžias...

Tuose vaizduose ir kitur atskiruose žodžiuose Vaižgantas pasiekia didelio subtilumo. Matai formą, girdi garsą, kada

Gintautas pasiėmė savo kuoką ir pėsčias nukaukšėjo į Santeklius; — kada meiliai švelnus balselis sustartinai sutilindžiavo iš dviejų nevienodai pilnų taurelių signalą gerti, ir Sviestavičius balta savo rankele didžponišškai apvaliu jos pakylėjimu gražiai susitvėrė stiklo kojėlės.(244)

Bet ar autorius, ką pastebėjęs, perduoda objektyviai, ar subjektyviai, vadinasi, perduoda vaizdą tokį, kokis iš tikrųjų yra, ar tokį, kokis atsispindėjo autoriaus dvasioje?

Vaižgantas yra antrojo tipo rašytojas. Jis ne kaip veidrodis, bet kaip gaubtas veidrodis: vaizdą transformuoja. Į akį kritusį bruožą jis sustiprina, suhiperbolina. Tada ir kyla rašytojui uždavinys susirasti tinkamą žodį tam vaizdeliui ir nuotaikai išreikšti. Vaižganto atsargoje tam reikalui esama įvairių žodžių. Jis suhiperbolina įspūdį veiksmožiais, daiktavardžiais ir ypačiai palyginimo figūra: „Tėvai net alpo iš užgaulio ir piktumo... Titnagas boba Šešiavilkienė kuone pasiuoto iš pykčio... Tėvam širdys sprogo“ (VII. 64,5). „Bulvių kalnus papylė“ (VII. 78), „Onos rankos buvo ližėm išplitusios, kojos kultuvėm“ (VII. 78). „Laikė karvę, iš kurios primilždavo tokią milžtuvę, kurioje kūdikis galėtų nuskęsti (VII. 116), „balsą turėjo tokį gražų ir didelį, kaip Godingos Varpas“ VII. 118). O dar gražesnis ir akivaizdesnis pavyzdys yra Žiemos pradžia. Joje nuostabiai mokama operuoti ir vaizdin-

gaisiais veiksmazodžiais ir daiktavardžiais, ypačiai tų žodžių priesagomis. Mažiausia garso atmaina tenai Vaižgantui grote groja sunkiosios žiemos naujus minties ir vaizdo niuansus:

Ištisais mėnesiais po visą orą draikėsi dūmų rūkai, vartalojosi drumsti šarmo kunkuliai, sverdėjo tokios snieginų debesų duknos, lyg visos žemės jūros būtų pakilusios oran iš viršaus spaustų.

Ir spaudė orą taip, kad net ausis spiegtė, šiurpas užčiojo per odą, drebulys kratė žmones, kaip ligonis.

Tad krito sniegas, palengva, neskubėdamas, plačiai išsiskėtusiais kačiokais.(245)

Transformuoja Vaižgantas ir kitaip: pastebėtą bruožą supersonifikuoja. Sukuria gausias metaforas, prozopopėjas. Tai jau kuriamosios vaizduotės padaras, aukštesnė kūryba. Yra tikras estetiškas laimėjimas, kada Vaižgantui spontaniškai pavyksta savaime banalų įprastinį dalyką supersonifikuoti iš naujo gaiviu vaizdu, kad ir tokios rūšies:

Saulė, nardžiusi - nardžiusi galuūlyčių rūkuose, pagaliau išsprunka, kaip didelis skaisčiai raudonai nudažytas sviedinys per nevalią panarintas į vandenį. Nusi-prunkščiusi, dar, visa šlapia, jau šauna savo spindulių strėles paliai pačią žemę.(246)

Tačiau menkesnė kūryba ar tikriau jokios, kada autorius savo subjektyvų dalyko pajautimą parodo paprastu žodžiu, kuriame tematyti jo simpatijos ar antipatijos aprašomam dalykui („Jis buvo tokis pat rinktinis niekšas“).

Žodžius į sakinius Vaižgantas jungia originaliai ir įvairiai. Jo sakinio negalima suimti viena kuria schema. Tačiau pažymėtina, kad jis sukonstruotas, giliai jaučiant sakinio vaizdą bei emociją ir sakinio garsą.

Sakiniui Vaižgantas pažymėtinai gausiai vartoja išskaitinėjimą, antitezę, sušukimą, paklausimą.

Išskaitinėjami daiktavardžiai, veiksmažodžiai. Tokis išskaitinėjimas gali reikšti, kad autorius mato daug aspektų ir visus nori parodyti. Gali reikšti ir tai, kad autorius savo minčiai nesuranda tinkamo žodžio ir deda sinonimą po sinonimo. Vaižgantas yra pirmojo tipo. Jo išskaitinėjimai rodo tą gausumą, įvairumą, kurį jis mato arba daiktuose, arba veiksmuose. Antai, Šešiavilkis atsargiai nuo Vidmanto laikės, kad

tasai tvirtas žemaitis jo nenugultų, nenusėstų ar nenumintų kojų.(247) Mykoliukas bėga, kaip įdygtas, krauna, mina braukia, trusia, pluša, — ar maža Pats-Pamarnecko dvaruose darbų lažininkams.(248)

Jei išskaitinėjimais sustiprina gausumą, nurodo evoliucijos įvairias fazes, tai vaizdus dar labiau išryškina, pabrėžia pakartojimais. Ta labai gausiai vartojama priemonė sutelkia skaitytojo dėmesį į vieną vietą ir ją vieną akcentuoja:

Pabaiga dvarams, pabaiga apdarams, pabaiga kaimynams draugams.(249)

O mėgsta Vaižgantas, ypačiai paskiau *Dėdėse ir dėdienėse*, pakartoti tą patį žodį iš eilės.

Juodi juodi plaukeliai, net blizga iš juodumo: tamsus tamsus veidelis, lyg išblyškęs, nusigandus. Graži graži lietuviškai smaili noselė.(250)

Arba vėl:

Ir motutė ją apkabino: kietai - kietai prispaudė jos galvelę prie širdelės, tik nebeištarė tų raminaujų žodelių...

Neištarė, ir dukrelei nepasidarė lengva - lengva, jauku: nors užmik jos prieglobstyje.

Du instinktu, motinos ir dukters, sukibo: du karkleliu susipynė iš bailės ateinančios audros viesulo, kurs

pagaus vieną jų pasuks - pasuks ir nublokš į kažin-
kokią nežinomą šalį, į neatspėjamą likimą. Ir svyravo -
svyravo abidvi be žodžių.(251)

Šitokių pakartojimų Vaižgantas sulaiko skaitytoją prie
kartojamo žodžio ir sustiprina efektą.

Sulaikyti prie rodomo dalyko Vaižgantas moka ir
kitomis priemonėmis: tars žodį ir kitais žodžiais jį detalizuos,
paaiškins:

Mūsų tėvai beatmina Sviestavičius vienu Santeklių
didžiadvario, ekonomijos arba šaltinio, viešpačius...
Ventos krantas turėjo du pečininku, dvi terasi.(252)

Dar labiau dalyką pabrėžia Vaižgantas kontrastais, an-
титеzėmis: „Ak tie žemaičiai su savo „juostomis“ ant kaklo!
Jie gal ir nagines ant ausių, ne ant kojų aunas“. Kontrastas
irgi rodo vaizduojamo gyvenimo gausumą, bet iš to gau-
sumo teišskiriamas tas vienas pabrėžiamasis dalykas.

Šitais išskaitinėjimais, pakartojimais, antitezėmis stilius
paprastai išplečiamas. Kaip kontrastą glaustajam stiliui jį
galėtume vadinti plačiuoju stilium.

Kaip dabar rašytojas savo mintį plėtoja? Logiškais
terminais tariant, autorius galėtų ją plėtoti induktyvine ir
deduktyvine linkme: duoti eilę premisų ir iš jų daryti išvadas,
arba duoti tezę ir iš jos plėtoti mintį, kaip siūlą iš kamuolio. Ir
čia Vaižganto minties eigoje nėra vieno šablono. Vis dėlto
tam tikras polinkis galima įžvelgti. Vaižgantas dažnai mėgsta
duoti tezę ir paskui ją varijuoti, plėtoti, pagrįsti naujomis min-
timis. Tai deduktyvinis kelias, dažnai mėgstamas poezijoje.
Antai, kontrastais paskelbiama strofos pradžioje Mykoliuko
valgio ir drabužio tema, o kitais sakiniais jį varijuojama:

Kasdieninis prastas valgis, truputis audimo ir kailių
gėdai prisidengti kitam būty buvę mažoka už tokį
trūšą. Mykoliukui užteko. Ak jis tik — Mykoliukas, ne

Mykolas, tai ir reikalai jo maži. Jis ir pats sau buvo kažin koks mažas, tikras Mykoliukas. Tai ir nesistebėjo, kad visi juo, mažuoju, pasivaduoja.(253)

Ir prisideda naujas motyvas: Mykolas virto „dėde“ — jis toliau varijuojamas:

Taip Mykolas Šiukšta pamažu pamažu virto „dėde“, tuo senovės šeimos žmogum — ašvieniu, kurs aria, akėja, viską dirba, dvarą atlieka, namie berną atstoja: tuo būtinuoju ūkio inventorium, be kurio ūkis būtų ne ūkis, ir šeimininkas gautų išeiti elgetauti.(254)

Net to paties sakinio konstrukcijoje autorius mėgsta pirma sakinio dalim pasakyti tezę, o antrąją pirmąją paremti. Dėl to jo stiliuje labai mėgstami vadinamieji paremiamieji ir sudedamieji sakiniai:

Dėdė — tai pati tyli žemė: vaiso, nesididžiuodama nesigirdama.(255)

Tačiau refleksijos eigoje nuo konkretaus atskiuro fakto Vaižgantas mėgsta pereiti prie visumos ir to vieno fakto žymėmis apibendrinti visuomenę, tautą, žmoniją.

Bent keli pavyzdžiai iliustracijai:

Mokytojas buvo žaliūkas, drūtas ir didelis jaunikaitis, vietinių kumelvagių sentikių sūnus; bobaburnis ir kuo biauariausiai raupuotas, kaip visi vietiniai rusai senatikiiai.(256) Ir jokios žymelės poezijos, kaip ir nebuvo jos ir visoje žydų namų būtyje.(257) Kiekvienas, visai nesi-stengdamas, mokėjo kai ką pasakyti linksmaus, nieko netarė tiesiai, be kokio pridečko, aukštaičių būdu.(258)

Šitokis apibendrinamasis stilius ir tinka iškelti tipiškiesiems bruožams, kaip Vaižgantas mėgsta savo personažuose.

Minties eigoje Vaižgantas mėgsta iš fakto šokti ne tik į to fakto rūšį, bet ir visai į periferiją, į dalykus, kurie asociacijos keliu jam ateina į galvą. Iš čia tokia daugybė Vaižganto nukrypimų, žaibiškų prasiveržimų nuo minties gijos, tiek minties intarpų.

Šitokiai minties eigai, savaime suprantama, reikalinga ir savotiška ritmika. Sakinio ir sakinių melodija labai nelygi. Ritminio pastovaus bangavimo teaptiksi retesnėse vietose, vadinamoje Vaižganto lyrikoje. Tik ten ramesnis ar temperamentingesnis, bet vienesnis pakalnės upės bangavimas. Kitur audringesnis. Vaižgantas nemėgsta nenutrūkstamos banguojančios melodijos. Ją griežtai kapoja pauzomis. Ir tarpai tarp pauzų nevienodi. Čia trumpas vos kelių žodžių sakiny; čia periodinis. Skalė, taip sakant, plati, nuo žemųjų linijų iki aukštutinių. Bet pažymėtina mėgsta sakinį pradėti pagrindiniu. Iš jo pakilusi melodija nusileidžia toliau per šalutinius, vieną ar visą painią grupę. Labai dažnai to paties sakinio melodija nutraukiama pauza, kada sudėtiniam sakinyje eina ne šalutiniai, bet toki pat savarankiški. O Vaižgantas juos mėgsta. Tokiu būdu Vaižgantas operuoja garso kontrastais, kaip ir vaizdų.

Nors ir neįrodinėjant (tam reiktų atskiros studijos), tik iliustruojant, buvo atsižvelgta į Vaižganto žodį, sakinių konstrukciją, kurioj pasireiškia ir minties suformavimas, ir minties eiga, ir tonas, — buvo konstatuota, kad Vaižganto stilius yra veiksmažodinis, dinaminis, akustinis, plastinis, konkretus, subjektyvus, platus, apibendrinamasis. Šitos žymės išskiria jį iš kitų rašytojų.

Palyginant paskutinius Vaižganto raštus su 1895 m. fragmentais, nežymu esminio stiliaus skirtumo. Tos pačios stiliaus žymės. Tos pačios ir priemonės. Tik jos vartojamos griežčiau ir tikslingiau. Dėl to ir stiliaus efektas didesnis. Stiliaus evoliucija tėra tokia kaip pačios Vaižganto asmenybės ir

jo kūrybos. O toj asmenybėj ir kūryboj tesireišké organiškas natūralus plėtojimas.

Pradžioj buvo pažymėta, kad Vaižganto stiliaus pagrindas liaudies kalba, ypačiai aukštaičių tarmė. Antra vertus, Vaižgantui prikaišiota, kad jis nemokąs kalbos. Prisipažindamas nemokąs, Vaižgantas pažymėjo, kad lietuviškai nė vienas dorai nemokam. Girdi, Basanavičius rašė vokiškai, Dambrauskas lenkiškai, Šliūpas angliškai, o jis pats, Vaižgantas, rusiškai.

Iš tikrųjų galima pastebėti paralelių tarp Vaižganto stiliaus kai kurių žymių ir rusų realistų. Pažymėtina paralelė su S. T. Aksakovo pagarsėjusiais ir Vaižganto mėgtais jaunystės atsiminimais *Semeinaja chronika*.

Juos Aksakovas pradeda:

Tiesno stalo moemu dieduškė žitj v Simbirskoj gubernij, v rodovoj otčinie svojej, žalovannoj predkam ego ot carej moskovskich; tiesno stalo emu ne potomu, čtob v samom diele bylo tiesno, čtob ne dostavalo liesu, pašni, lugin i drugich ugodjev, — vsego nachodilos v izlišestvie, — a potomu, čto otčina, vpolnie eščio pradiedu ego prinalležavšaja, sdielalas raznomiestnoju.(259)

Vaižgantas *Dėdes ir dėdienes* pradeda:

Bepiga, kad tai būtų buvę tėvelio ar motutės broliai ir jų žmonos. Apie juos būtų galima prirašyti labai gražių dalykų. Turėti daug dėdžių, žinoma, su dėdienėmis, nemaža garbės ir malonumo. Kokia tau garbė visame kaime, kai į tavo kiemą ima sukti, iš atlaidų grįždami, vienas vežimas, antras, trečias... Kai tavo kiemyje pradeda nebepareiti kalamaškų ir brikelių, gerai apkaustytų, kartais ir su lingėmis. Kai baltai aptiestą

tavo stalą apsėda dešimts, dvylika asmenų, ir visi tau artimi.(260)

Labiausiai pažymėtina paralelė tas pakartojimas(1), charakteringas tiek Vaižganto, tiek ir Aksakovo stiliui; toliau — tas pats aiškinimas išskirtinėmis sakinio dalimis(2), tas išskaitinėjimas(3), pagaliau intarpas(4). Ir toliau sekant, abudu mėgsta sudėtinius sakinius paremiamuosius. O aprašinėdamas Užvolgį, Aksakovas vietomis panašus net vaizdais:

Na sorok viorst protiaženija, ot goroda Buguruslana do Kazionnago selenija Krasnyj Jar, oba berega ego byli ne zaseleny. Čto za ugodje, čto za privolje bylo togda na etich beregach! Voda takaja čistaja, čto daže v omutach, saženi v dvie glubinoju, možno bylo vidiet na dne brošennuju miednuju denezku!(261)

Vaižgantas Malaišos upelis:

Mylios ilgumo upelis išgembėja du Denionių lauku: sėdimąjį ir tolimąjį ir dar tolesnes, niekam nevertas parūdijusias klampias balas, kur per 2-3 dienas su visa šeimyna piovus, ant pečių vilkus, gauni keletą rūčelių rudų viksvų, Judošiaus barzdos, pikty, nepatenkintų darbininkų žodžiais tariant...

Rodos, kas čia įdomaus. O Aleksiui tai ištisas pasaulis.

Ant švaraus geltono smilčių dugno vanduo sietuvelėse esti taip tyras, taip peregimas, jog įmesta adata nepražūtų, ir taip vasaros saulėje šiltas, kaip ty-nėje.(262)

Galėtum nurodyti vaizdo ir net psichologijos paralelių, kada Aksakovo Bagrovas keliai į užvolgį, su Vaižganto Šešiavilkie persikėlimu į pavenčius. Esama ir daugiau. Paralelės

esama. Betgi Aksakovas sau, Vaižganto stilius sau: sau tuo dinamizmu, reljefiškumu, subjektyvumu, hiperbolėmis, humoriška nuotaika.

Paralelės galėtų pastebėti ir su Turgenevo stilium: abiejų ta apibendrinamoji stiliaus žymė. Esama jos ir su Gogolio kai kuriomis stiliaus priemonėmis. Tačiau tos paralelės, palyginti, blanksta individualiose Vaižganto stiliaus žymėse.

Tiesa, tas Vaižganto stilius nėra grynai beletristinis. Stiliaus subjektyvumas, anas simpatijų ar antipatijų pareiškimas dera publicistikai; beletristikai kenkia. Ta publicistinio stiliaus žymė jau nyksta *Dėdėse ir dėdienėse*. Jos vietoj stiprėja prozopopejinis žodis, gaivus, originalus ir dėl to giliai kūrybingas.

Antra vertus, gausus pakartojimas, išskaitinėjimas, antitezė, sušukimas, paklausimas, minties ir vaizdų šuoliai, tezės varijavimas... yra dažnosios retorikos figūros. Šitos figūros su visu ryškumu išplaukia Vaižganto prakalbose (plg. bent jo prakalbą *Vaikai stoja tėvynės gintų*. III. 134).

Kiek beletristikoje Vaižgantas pasireiškia su publicistinio ir retorinio stiliaus priemaišomis, tiek publicistikoj, mokslo veikaluose jis yra beletristas. Vaižgantas nepadalinamas. Jeigu sakoma, kad Mykolas Angelas turėjo keturias sielas, kurias jis dėjo į savo paveikslus; jeigu Šekspyras tūkstantį, tai Vaižgantas turi vieną galingą, originalią, kitiems nepakartojamą ir visų veikalo stiliuje pasireiškusią — ji vis ta pati. Toks jau Vaižgantas buvo.

Vaižgantas tautos kūryboje

Rytiečių aukštaičių dvasia: Vaižganto kūrybos etninis pagrindas. — Epochos atmosfera: rusų literatūrinės įtakos pėdsakai Vaižgantui. — Lietuvių meno tradicijos rėmuose: Vaižgantas lietuviškojo baroko reiškėjas.

Tikrai, Vaižgantas buvo tokis... Buvo lietuvis rytietis, buvo savo epochos žmogus.

Rousseau ir Herderio mintimis skirstydami žmones į gamtinius ir civilizuotinius, galėtume sakyti, kad rytų aukštaičiai yra gamtos žmonės, labiau už kitus mūsų etnografinius vienetus išlaikę savo etniškąsias pirmines žymes.

Juose emocinio gyvenimo dar nėra nustelbęs intelektas. Jų galvosena ne tiek loginė, kiek intuicinė, poetinė, arba, kaip Vaižgantas sako, jie „ome“, instinktu daug ką nujaučia.

Intuicija jiems pradeda veikti tada, kada pats gyvenimas reikalauja. Dėl to jie ne teoretikai, o praktikai, darbo dirbėjai, arba ir jų teorijos esti gyvenimiškos.

Emocinis aukštaičių gyvenimas platus: ir skambus juokas, ir širdį graužiantis liūdesys susigyvena tam pačiam žmogui; ir ciniškos dainuškos, ir himnai Dievo motinai eina iš tų pačių lūpų.

Jeigu tikėsime Hans Naumanno(263) pirminio žmogaus arba civilizacijos neperdirbtos liaudies charakteristika, tai aukštaičiai yra tame kultūros tarpsnyje, kuriame tebėra stip-

rus bendruomeniškumas. Jo nėra nustelbęs individualistiškas savo reikalų paisymas, egoistinis miesčioniškas individualizmas. Jeigu įsivaizduosim žmogaus reikalų ir norų visumą kaip kokį ratą, tai aukštaičio rytiečio akys apglebia visą aplinkumą. Į jo orbitą įeina ir kiti žmonės, ir gamta. Su jais aukštaitis jaučias kažkokiomis bendromis gijomis supintas, be jų negalys dvasiškai gyventi. Iš čia aukštaitiška mistika gamtoje ir pasaulyje, tas susirišimas su kaimynais talkomis, kolektyviškais žaidimais, puotomis. Tiesa, ir miesto žmogus be visuomenės neapsieina. Bet jo santykiai visai kito — pagrįsti asmeniniu interesu. Jam visuomenė tiek įdomi, kiek jam utilitariškai reikalinga.

Galėtum ir prieštarauti čia akcentuojamam aukštaičių rytiečių bendruomeniškumui. Galėtum sakyti, kad rytiečiai kaip tik individualistai, originalai. Tokis buvo Strazdelis, Baranauskas, Vaižgantas ir daugelis kitų. Originalai, tegul ir individualistai, tik ne toki, kaip Baironas, Šarūnas. Tokiems Baironams rūpėjo pasirodyti kitokiems nei visi, kad į juos akis atkreiptų. Tai egoistinis individualizmas. Jam priešingas yra miesčioniškas konvenansas: miesčionis pasirodo tokis kaip kiti, kad jis perdaug neišsiskirtų ir į jį akių visi neatkreiptų. Aukštaitis ne tokis. Jis nenori stebinti bendruomenės savo asmenybe, nėra egoistinių tikslų, bet jis ir nesistengia daryti, kaip minia. Jis elgias laisvai, taryt nemanydamas, kad į jį bus keno akys atkreiptos. Iš čia tas aukštaitiškas originalumas, pagrįstas natūralumu bei nuoširdumu.

Bendruomeniškai jausdamas, aukštaitis instinktyviai nusėpa ir pavojus, kurie skaudžiausiai jį ir jo bendruomenę išties, ir instinktyviai imasi apsaugos priemonių. Dėl to aukštaitiai daros visuomenei naudingo darbo iniciatoriai, pradininkai. Jie nelinkę užsidaryti savo viduje, užsikalti savo etniniuose turtuose ir tik atspariai, bet pasyviai priešintis. Jie yra dinaminės dvasios, kaip gamta, kaip augalas; dažnai jie dėl to prašoka net savo epochą savo mintimis ar savo dar-

bais. Tik paskiau ateis kiti ir intuityviai pareikštas mintis jau sąmoningai iškomentuos ir įvertins.

Toki atrodo daugelis pažįstamų aukštaičių vadų. Vilkmergiškis Širvydas su pirmosiomis gramatikomis ir žodynais, paskui kurį kiti nespėjo eiti ir juo pasinaudoti; vilkmergiškis Bohušas, apibėgęs Vokietiją, Prancūziją, Italiją, Lenkiją ir paskelbęs lenkams bei lietuviams lietuvių kalbos grožį, sukėlęs aistrus ginčus ir paskatinęs Lelevelį, Norbutą, Pošką subrusti. Tokis iš liaudies neatitrūkęs Strazdelis, Vienažindys, švietėjas Katelė, Baranauskas, net Jakštas, neminint jaunesnių. Žinoma, kiekvienas savaip.

Ir Vaižgantas tokis. Jis yra kilęs kaip tik iš Svėdasų, to aukštaičių kampo, kuriame šitie bruožai atrodo giliausiai išplėtoti. „Aš čia gyvenau gamtos padavimų įspūdžiais ir taiikių žmonių meile. Tie veiksniai sudarė mano sielą, jais ir tegaliu save išaiškinti“. (264) Vaižganto jaunosios dienos ir negalėjo būti palankesnės šitai aukštaitiškai dvasiai pasisavinti. Nuo pat mažens aukštaičių charakterio užuomazgas tik stiprino, niuansavo ir gamta, ir žmonės, ir patriarchališka šeima. Pats Vaižgantas pasisako, ką jis gavęs iš gamtos, iš atskirų šeimos narių. Tai buvo aplinkuma, kuri davė viską, kas reikalinga išugdyti jo talentui: gamtos meilei, patriarchališkam demokratiškumui, religinei mistikai, meno nuojautai ir žodžio turtingumui.

Šituo ir galėtume išaiškinti, kodėl Vaižganto kūryboje yra tiek daug aukštaitiškos etnografiškos dvasios. Ji reiškėsi tiek veikalų pasaulėvaizdyje, ypačiai gamtos pergyvenime, tiek veikalų konstrukcijoje, tiek išorinėje išraiškoje. Buvo pastebėta apsciai tų elementų, kurių užuomazga glūdi liaudies pasakoje, padavime.

Tačiau rytielis Vaižgantas ir ne toks, kaip rytielis Strazdelis ar Baranauskas. Jie skiriasi, nes skiriasi ir tos epochos, kuriose jie gyveno.

Baudžiavinė aukštaičių liaudis buvo aptraukta šiurkš-

taus gyvenimo žieve. Ji tegalėjo duoti aukščiausią tuo metu savo būties žiedą — kun. Strazdelį. Strazdelis, kaip ir to meto liaudis, reiškiasi mūsų akims primityvia, stačiokiška, kartais net storžieviška forma. Bet po ja ta pati jautri ir gili dvasia. Net gi ir plati; ji susikoncentravusi į gamtą, į žmonių vargus, į luominių santykių antagonizmą; ji užbėgo toli į priekį, skelbdama galą tai luominės nelygybės priespaudai. Joje švyti ir tautinių aspiracijų prošvaistės.

Baranauskas, rytietis, aukštaitis, pasirodo naujas aukštaičio laipsnis tautiniame gyvenime — dviejų epochų angoje: socialinės ir tautinės. Šitame epochų lūžime, pereinant socialiniu atžvilgiu iš baudžiavinės į pobaudžiavinę, tautiniu atžvilgiu iš lietuviškos lenkiškos sąmonės į lietuvišką — pats Baranauskas dvasiškai sulūžo, kaip ir jo gaudžioji Šilelio giesmė.

Vaižgantas yra vėl naujos epochos žmogus — jau sociališkai laisvos, tautiškai kovojančios, politiškai vergaujančios liaudies išdaigintas. Pasilaikydamas aną etninę dvasią, jis gavo ją papildyti ir civilizacija: naujomis idėjomis ir naujomis formomis.

Pažymėtina, kad toji civilizacinė įtaka Vaižgantui ėjo daugiau ne iš lenkų, kaip ankstesniajam Baranauskui, bet iš rusų, iš jų mokyklos, iš spaudos. Pats Vaižgantas, būdamas *Viltyje*, prisipažįsta skaitęs lenkų tik savaitraščius, mėnesinius žurnalus. Rusų laikraščiai esą geresni, turtingesni. „Aš juos visus esu perėjęs ir dabar dar į kai kurį „inkišu nosį“. Pagalios sustojau prie *Russkoje slovo*. Didelis, labai turtingas pinigais, bendradarbiais ir savais korespondentais Maskvos dienraštis (8 rub.). Jis nusideda katalikybei, tiesiog vaikiškai pasityčiodamas iš prancūzų, italų, ispanų katalikų ir popiežiaus. Bet tik retkarčiais. Už tat visą laiką turi Doroševičių, Nemirovičių-Dančenką, Bobomikiną, Bajaną, Merežkovskį, Gr. Petrovą, Teffi, Gorkį, Tolstojų, Buniną, Jablonovskį ir kitus, kurių negali negerbti, kad ir kartais nesutiktum su jais“.(265)

Tais rašytojais žavėjosi Vaižgantas ne tik dėl jų stiliaus. Jam imponavo ir literatūros keliamos problemos. Jam rodėsi, kad ir vakariečiai (zapadnikai) ir slavianofilai turi tą patį tikslą: tautos gerovę ir didingumą. Jis pastebėjo, kaip Gončarovas, Ostrovskis ėmė vaizduoti literatūroje senąjį inertingumą ir visuomenės stagnaciją, kiti, kaip Turgenevas, naująjį jaunimo kuriamą gyvenimą. O Čechovas jautė su džiaugsmu šviesius naujo gyvenimo spindulius; gyvenimo sveiko, energingo, siekiančio atskirų asmenų ir visuomenės laimės. Vaižgantui imponavo, kad tenai reikalai svarstomi su pilietiniu drąsumu, energija, atvirumu ir sykiu dailiškai.

Šituo Vaižganto įsigilinimu į rusų kultūrinį ir literatūrinį gyvenimą ir išaiškintina, kodėl Vaižganto kūryboje buvo galima konstatuoti paralelių su Gončarovu, Aksakovu, Gogoliu ar Turgenevu.

Tokiu būdu Vaižganto kūryboje randam sujungtus ir anuos bruožus, giminiškus liaudies kūrybos produktui, ir šiuos bruožus, paraleliškus su svetima kultūrine literatūrine kūryba.

Svetimoji įtaka Vaižgantui buvo silpnesnė nekaip etninis pagrindas. Kaip pozityvistinės dvasios mokykla nestengė pakeisti Vaižganto mistiško religingumo, taip nė svetimi stiliai negalėjo nustelbti Vaižganto iš sesers, kaip sako, ar savo kampo pažinto žodžio meno. Ir gavos Vaižgantas originalus: lietuviškus aukštaitiškus bruožus kultyvavęs epochos dvasia.

Vaižganto kūryboje reiškėsi ne tie vieni etniniai ir epochiniai pradai. Jame reiškėsi ir tos tradicijos, kurios buvo susidariusios lietuvių meno evoliucijoje. Ta evoliucija nėra tokia charakteringa mūsų literatūros kelyje. Charakteringesnė ir ryškesnė ji atrodytų, pavyzdžiui, architektūroje su jos gausingomis bažnyčiomis ir rūmais. Šitoje architektūroje meno istorikai konstatuoja primityvią statybą, o šalia jos ir atneštinę kultūrinę statybą. Iš tos atneštinės ypačiai prigijęs

Lietuvoje barokas. Jis davė gausybę barokinių statinių. Jis net subarokinės primityviosios statybos bažnyčias.(266) Į tą baroką, radusį mūsų mene gyvą atbalsį, grįžtelkime viena akimi atgal, kad galėtume stebėti, ar nėra ko bendra tarp baroko ir Vaižganto kūrybos.

Baroko dvasia, jeigu ją tinkamai suprantu, savo tėvyneje susiformavusi po gotiko ir renesanso, pamėgino sujungti savyje ir renesanso ir gotiko pradus. Renesansiškai barokas pagarbino žmogų, kuris visais vitaliniais organais buvo įsisiurbęs į žemę ir ėmė iš jos gyvenimo sultis. Tas žmogaus žemiškumas tiek akcentuojamas, kad tarp žmogaus ir žemės susidarė mistiški ryšiai. Jau Giordano Bruno operavo panteistinėmis frazėmis.(267) („Žemė, toji dievybė, kuri yra mūsų motina...“). Tomą Akvinietį su teologijos ir filosofijos mokslais stūmė į šalį susidomėjimas gamtos mokslais. Fizika, astronomija, meteorologija imponavo ir vienuolynuose. Šitoki nusiteikimai buvo gera dirva didžiam panteismo judėjimui.

Antra vertus, gotiškai barokas prisimena aukštesniuosius būties pradus, dievybę ir veržiasi į ją su visa jausmo, fantazijos galybe, ligi sielos apsvaigimo, ekstazės.

Situodu antinomiški pradai norėta baroko dvasioje sujungti. Taikliu J. Ereto pasakymu, „barokas nekovojo griežtu arba-arba, bet tenkinosi lipšniu ir-ir“.(268)

Kaitaliodamiesi tie barokinės dvasios pradai mene paliko ištisą gamą formalinių žymių. Meno kūrinio pagrinde glūdi ne renesansiškoji horizontalinė linija ir ne gotiškoji vertikalinė, bet abidvi: čia vertikalinė kyla į viršų banguojančia linija, čia vėl šliaužia horizontališkai, kad „pasilsėjęs“ vėl galėtų pavingiuoti į viršų. Sunkus kelias nuo žemės, bet pastovus, be baimės griūti. Vietoj renesansinės statikos, ramumo įsigali ekscentriškas dinamizmas, veržimasis, gaušumas. Tik veržimasis ne į aukštumas, o greičiau į platumas, suliejant tame pačiame meno kūrinyje plastinius, architektū-

rinius, tapybinius žanrus. Džiaugsmas gyvenimu ir pačiu menu, gyvenimo sodrumas reiškiasi ypačiai gausiai ornamentuotomis detalėmis. Jose plazda gyvybė, sultingumas, vešlumas arba žmogiškose figūrose ekstatiškas pergyvenimas. Ir kiekviena tų figūrų kitokia. Literatūros kūrinys toji ornamentika reiškiasi efektingais palyginimais, gausingomis figūromis, žodžių žaismu.

Grįžtant prie Vaižganto, galima aptikti jo kūryboje ir tą horizontalinę ir vertikalinę liniją. Horizontalinė stipresnė. Horizontališkas Vaižganto pasaulėvaizdyje anas žmogaus mistinis santykiavimas su gamta, vitalizmas, vešlumas. Net žmogaus išviršinis pavidalas pažymimas ne laibumo, lieknumo linijomis, bet mėsingumu, raumeningumu: pro juosmenį, pro rankoves kūnas veržte veržiasi, kaip Rubenso ar Mykolo Angelo figūrose.

Bet Vaižganto kūryboje esama taip pat žmonių, kurie žemę moka paaukoti ir vertikaliskai kilti į aukštuosius dalykus (Mykoliukas). Tiesa, momentais jų dvasios gyvenime pasirodo maišto tarpai, jie nori sau pačiam pagyventi; tai lyg pečininkai, nuo kurių jų gyvenimo linija vėl pasistiebs į viršų. O kaip banguojanti gyvenimo linija pasireiškia toje Severijoje, ar Kaniavoje, ar altaristoje! Tai ir yra artima toms barokiškoms antinomijoms.

Kompozicijos atžvilgiu Vaižganto paveiksle siužetas barokiškai yra susiliejęs su fonu. Tai svetima bent renesansiniam menui, su kuriuo įsigalėjo perspektyva. Vaižgantas į daiktus žiūri be perspektyvos, iš arti. Artimus dalykus gausiai ornamentuoja; ornamentuoja plastinėmis, akustinėmis žymėmis. Jas taip sustiprina hiperbolėmis, gradacijomis, kontrastais ir kitomis figūromis, kad sudaro dinamizmo, įvairumo, gausumo efektą.

Prisimenant kitas Vaižganto kūrybos žymes, tiek pasaulėvaizdyje, tiek žodžio mene, atrodo, esama artimumo tarp

Vaižganto dvasios ir baroko dvasios, tarp Vaižganto ir baroko žodinių priemonių tai dvasiai reikšti.

Tačiau barokas nelygu barokui. Į Lietuvą atneštas barokas tiek suinterpretuotas liaudies meno ypatumais, kad jis gavo specifiskai lietuvišką koloritą. Tai pažymėtina ir Vaižganto kūrybai. Lietuviškos tautosakos paprastumas jame yra sušvelninęs, suprastinęs apskritai barokišką puošnumą.

Europinis barokas savo istorinėje raidoje nunyko, bet jo renesansiškieji ir gotiškieji pradai perėjo į naujas dvasines sroves. Rodos, nebus labai suklysta, sakant, kad renesansiškasis gulė į pagrindus realizmui, gotiškasis — romantizmui. Tų pačių pradų, tradiciniu vardu vadinamų romantinio ir realistinio elementų, teko anksčiau pastebėti ir Vaižganto kūryboje. Netgi buvo kilusi mažutė diskusija: Vaižgantas tikino esąs romantikas, prof. Mykolaitis tuo abejojo. Būtų išvengta tos diskusijos, jei Vaižgantas būtų atstovas lietuviško baroko, kuriame randa vietą abudu tie antinomiški dalykai. Baroko terminas Vaižgantui pritiktų geriau už kitus, jeigu jau norime pažymėti tarptautiniu terminu.

Istoriškai imant, barokas atkeliavo ir mene aukščiausiai iškilo lietuvių tautai kovojant dėl religijos, katalikybės su protestantizmu, o literatūroje su Vaižgantu iškyla barokas lietuvių tautos kovoje dėl tautybės.

Kova laimėta, ateis naujos dienos su naujais gyvenimo reikalais. Pakeis ir pačią literatūrą. Literatūroj išsiskirs tos dvasinės linijos, kurios Vaižgante buvo susijungusios, ir išsikristalizuos į vientisesnes sroves.

Pats Vaižgantas šitai jautė. Jausdamas tautinio ir meninio gyvenimo dinamiką, jautė ir, kad jo kūrybos pobūdis jau nebetinkas. Jis gailavo, kad nerašęs taip, kaip etnografiją yra aprašęs Katkus. Tačiau naujoviškai jau nesiėmė. Nesiėmė, nes nauji laikai priklausė kitos dvasios rašytojams, o jis su visu pilnumu buvo patriarchalinės, kovojančios, atgimstančios Lietuvos rašytojas.

Tai tas pats jaunikaitis, kuris aną nuostabiąją naktį ant Nemuno kranto sielojos, kad Lietuvos žemė tebelaukia paišytojo ar giesmininko. Tas pats, kuris, įspūdžių pagautas, ėmėsi plunksnos ir per visą gyvenimą kūrė paveikslą, sintetiškai išreiškiamą anais jaunuolio paprastais žodžiais:

Raudona, rasoje apsipraususi saulė linksmi iškišo savo kaklą ant saulėtekio horizonto, ir ilgas šešėlis nuo kalnų puolė ant upės, pridengdamas beveik visą jos platumą; saulei kylant į aukštį, traukė jis gėdingai į savo kraštą, pripažindamas save priveiktu toje karėje šviesos su tamsybe.

Bibliografija

I. VAIŽGANTO DAILIOJI KŪRYBA

Pats Vaižgantas yra palikęs savo raštų bibliografiją, kuri yra Vaižganto muziejuje. Tik metrika ne visur tiksli. Atskirais leidiniais išspausť Vaižganto raštų, periodinių leidinių, kuriuose Vaižgantas rašė, bibliografija, yra paskelbta *Židiny*, 1928, 3 nr. Čia sudarinėjama vien dailiosios kūrybos bibliografija chronologine eile nurodant, kur ir kada pirmiausia kūrinys pasirodė ir kuriame Vaižganto raštų tome dabar jis yra.

1895

Būk palaiminta (H. Sienkevičiaus), *Varpas*, 1895, 2 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

1896

Šventadienį karčiamoje, *Tėvynės sargas*, 4 nr.; *Vaižganto raštai* XV.

Pasaka apie Saulytę (Jad. Chrzęszczewskos), *Tėvynės sargas* 4 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Nepadėjus nér ko kasti, *Tėvynės sargas*, 4—5 nr.; *Triskart skyrum*. Vaizdeliai, Tilžėje, 1902; *Sceniški vaizdeliai*, Petersburgė, 1907; *Scenos vaizdai*, Rygoje, 1915; *Vaižganto raštai* V.

Rec. L. Gira *Lietuvos ūkininkas*, 1908, 8 nr.

Dėdė lapę nušovė, *Tėvynės sargas*, 1896, 8 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Judas išdavėjas (Saltykovo-Ščedrino), *Tėvynės sargas*, 1896, 9 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

1897

Artističeskaja ekskursija. Očerķ, *Viestnik trezvosti*.

Mužiki. Očerķ. *Viestnik trezvosti*.

O sv. Genovefie. *Viestnik trezvosti*.

1900

Negryna sąžinė. Monologas. *Tėvynės sargas*, 12 nr. Pakartotas *Sceniškuose vaizdeliuose* 1907 ir 1915; *Vaižganto raštai* V; rusiškai: Nečistaja soviet'. Monolog s litovskago, *Prikarpatskaja Rus'* ir *Viestnik trezvosti*, 1905.

1902

Mūsų tėvynainiai. Dialogizuotas vaizdelis apie dvarininkus lenkomanus, *Žinyčia*, 1902, 5 nr.

Vaizdeliai. Tilžė, 1902. Iš *Tėvynės sargo* įdėta: Nepadėjus nėr ko kasti; Negryna sąžinė; Dėdė lapę nušovė; Judas išdavėjas; Šventadienį karčiamoje; Žydų aimana dėl monopolio; Būk palaiminta.

1903

Tiktai niekam nesakyk, *Tėvynės sargas*, 1 nr. Pakartota *Sceniškuose vaizdeliuose* 1907 ir 1915; *Vaižganto raštai* V.

Paskutinį kartą. Monologas, *Tėvynės sargas*, 1903, 1 nr. Pakartota *Scenišk. vaizd.* 1907 ir 1915 *Vaižganto raštai* V.

Anūkas (Kl. Junošas), *Tėvynės sargas*, 1903, 5—6 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Mildė (Vl. Karoli), *Tėvynės sargas*, 1903, 5—6 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Pelėšiai, *Dirva—Žinynas*, 1903, 8 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

1904

Bevardžiai (Žemadūšiai), *Tėvynės sargas*, 1904, 4 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Ten gera, kur mūsų nėra. Apsakymas sugrįžusio amerikiečio. *Kryžius*, 1904, 1 nr.

1905

Inspektorius, *Vilniaus žinios*, 1905, 277 nr.; *Vaižganto raštai* VI.
 Namai Pragarai, *Lietuvių laikraštis*, 1905. 11, 12, 16, 17, 18, 19—20, 21 nr. Pakartota: *Scenišk. Vaizdel.*, 1907; *Vaižganto raštai* V.
 Najmilsza Ofiara, *Kalendarz Nadbaltycki*, 1905, Lietuviškai: Visų maloniausias atnašas, *Vadas*, 1916, 17 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

1906

Šis — tas. Trys Vaižganto apysakėlės, Shenandoah. Iš D. — Žinyno perspausdinta skyrium, nesiklausus autoriaus.

1907

Kaip Jonas su Petru kiaules ganė, *Vilniaus žinios*, 1907, 15 nr.; *Vaižganto raštai* V.
 Sceniškieji vaizdeliai. Peterburgas, 1907, 98 p.

1912

Ten gera, kur mūsų nėra, arba neapleiskime Tėvynės. Šv. Kazimiero dr-jos leidinys. Kaunas 1912, 224 p.
 Rec. L. Gira *Vaivorykštėje*, 1913. I; Karvelis (Dambrauskas) *Draugijoje*, 1913.

1913

Aukštaičių Vaizdeliai. Kaip jis augo. Jo tėveliai. *Vaivorykštė*, 1913, I t. Tėvelis, Motutė II t. Vebronių buitis III t. Paparčio žiedas, Saulės šokimas, Dangaus atsivėrimas, Aplotas. *Viltis*, 1913, 83 nr. Pagrabas — 84 nr. Kaip jis augo: Užjautimas, Galvoji-

mas, Didystė, Motutės žiponas. *Viltis*, 1913, 85 nr. Pirmasis sielvartas 95 nr., Džiaugsmas. Du jungu. Ant Popšutės 96 nr., Papilekalnėje, Upelyje 97 nr.; Įsišokimas 121 nr., Gerieji dėdės, Per pat Sumą. *Rygos garsas* 70 nr., Pirmosios rungtynės, Pirmasis laikrodis 73, 73 nr., Pirmoji labdarybė 74 nr., Pirmoji kelionė 75, 76 nr. Dabar *Vaižganto raštai* VI ir IX t.

1914

Kvailių ašaros, *Vairas*, 1914, 3 nr.; *Vaižganto raštai* IX.
Karo slibinas, *Vairas*, 1914, 14 nr.; *Vaižganto raštai* V.
Rimai ir Nerimai, *Vairas*, 1914, 15—18 nr.; *Vaižganto raštai* V.

1915

Karo vaizdai. *Ryga*, 1915. 136 psl.
Rec. A. Jakštas *Ateity* 1918. 8 nr. ir *Mūsų naujojo prozos literatūroj*, Kaunas, 1923; V. Bičiūnas, *Lietuvos aide*, 1918, 108 nr.
Ponas direktorius, *Rygos garsas* 1915. 2—6 nr.; *Karo vaizdai*, 1915; *Vaižganto raštai*, V.
Scenos vaizdai. Monologai ir dialogai, *Ryga*, 1915. 116 psl.
Rec. A. Jakštas, *Ateity*, 1918, 8 nr. ir *Mūsų naujojo prozos literatūroj*, Kaunas, 1923.
Eik su velniais obuoliauti (Karo prohibicijai pagerbti). *Kalendorius Dieve, padėk; Vaižganto raštai* V.

1916

Į saulę, į saulę, *Petrapilio Kalendorius*, 1916; *Vaižganto raštai* VI.
Naujakuriai, *Vadas*, 1916, 33—38 nr. *Rygos garsas*, 1916, 74—85 nr. *Vadas*, 1917, 1—4 nr.; *Vaižganto raštai* VIII.
Burzdulis, *Vadas*, 1916, 18—24 nr.; *Vaižganto raštai* IX.
Lietuvos žodis. Kvailių ašaros. Apie asilus. *Petrapilis*, 1916. 64 psl.; *Vaižganto raštai* IX ir VI.
Rec. Kun. A. Sabaliauskas *Liet. balse*, 1917, 24, 26 nr.
Alegorijų vaizdai. *Petrapilis*, 1916. 134 p.; *Vaižganto raštai*, VI.
Rec. A. Jakštas *Ateity*, 1918; Gabr. Taučius *Ateities spinduiuose*, 1918, 4 nr.

Visų maloniausias atnašas, *Vadas*, 1916, 17 nr.; *Vaižganto raštai* VI.

Lietuvos žodis, *Vadas*, 1916, 10—14 nr.; *Vaižganto raštai* IX.

1918

Pragiedruliai. Vaizdai kovos dėl kultūros. Pirmosios knygos I ir II dalis. Godingos kraštas. Švyturio leidinys, Vilniuje, 1918, 248+281 psl.

Rec. A. Jakštas *Draugijoj*, 1919, 4—6 nr.; V. Bičiūnas *Skaitymuose* 16, 17, 18 kn.; A. R(ondomański) *Echo Litwy*, 1920. 7, 8, 17, 18, 19 nr.; Dabušis *Lietuvoj*, 1919, 136 nr.; Jakštas *Liet. aide*, 1918, 37 nr. ir *Mūsų naujojo prozos literatūroj*.

1919

Aplink Baltiją. Vilnius, 1919, 95 psl.

Rec. A. Jakštas *Draugijoj*, 1919, 4—6 nr. ir *Mūsų naujojo prozos literatūroj*.

Aš, tarnaitė ir kanarėlė, *Nepriklausoma Lietuva*, 1919, 46 nr.; *Vaižganto raštai* I.

Saulėgražos, *Nepriklausoma Lietuva*, 1919, 3, 4, 6, 7 nr.

1920

Į saulę, į saulę! *Vilniaus kalendorius*, 1920.

Pragiedruliai. Antroji knyga. Vaduvų kraštas. Švyturio leidinys. Vilnius, 1920, 291 psl.; antras leidimas 1926.

Rec. A. Jakštas *Draugijoj*, 1920, 5—6 nr. ir *Mūsų naujojo prozos literatūroj*; V. Balčiūnas *Skaitymuose*, 16, 17, 18 knygos.

Dzidorius artojas, *Laisvė*, 1924, 24 nr.; *Vaižganto raštai* X.

Dėdės ir dėdienės, *Skaitymai* 1—5 kn. (1920 ir 1921 m.)

1921

Pro domo sua, arba savo reikalu išėjus: Aš, Tarnaitė, Kačiokas, Kauno elektra ir Lietuvos milicija. *Lietuvių balsas*, 1921, 5 nr.;

Nemiręs laikraštinkininkas ir liguista Elektra. *Lietuvių balsas*, 1921, 9 nr. Tai vis humoristika, feljetonas; pakartota *Vaižganto raštai XV*.

1922

Ant politikos laktų (tekstas) Kaunas, 1922.

Tėvo palikimas, *Skaitymai* 16 kn.

Mišrieji vaizdai. I dalis. Karo vaizdai, Scenos vaizdai. *Vaižganto raštai V*. Švyturio b-vės leid., Kaunas—Vilnius 1922. 200 p.

1923

Mišrieji vaizdai. II dalis. Alegorijų vaizdai. Šiaip-jau vaizdai. *Vaižganto raštai VI*. Švyturio b-vės leid. Kaunas—Vilnius, 1923. 248 p.

Pragiedruliai. Vaizdai kovos dėl kultūros. Gondingos kraštas. I dalis. *Vaižganto raštai VII*. Švyturio b-vės leid., Kaunas—Vilnius 1923. 232 pl. Antras leidimas.

1925

Žemė maitintojė. Vienasėdžiu susirgęs. *Jaunoji Lietuva*, 1925, 5, 6 nr.; *Vaižganto raštai X*.

Ar jau medžiai sprogs? *Jaunoji Lietuva*, 1925, 4 nr.; *Vaižganto raštai X*.

1926

Pragiedruliai. Gondingos kraštas. II dalis. Antras leidimas. 252 p.

1927

Kultūros vaizdai: Perkūnas ir voras, *Lietuva*, 1927, 16 nr.

Kultūros vaizdai: Sutartis. *Lietuvis*, 1927. 5 nr.; Turmos ir tarbos neatsižadėk, *Lietuvis*, 1927. 12 nr.; Mano teroras. *Lietuvis*, 18 nr.

Normanto vėžiai. *Lietuvos aidas*, 1927. 1, 2, 112, 113, 114, 139, 140, 142, 143, 147, 148, 171, 172, 174, 179, 180, 182; arba *Vaižganto raštai XV*.

Nauja pajėga (Iš „Audros“). Gubos, 1927.
Kelionių vaizdai. Galicijoje, Amerikoje, Prancūzijoje, Italijoje. *Vaižganto raštai XVII*. Kaunas, 1931. 304 p.
Rec. A. J., *Židiny*, 1931, 8—9 nr.

1928

Mokslo ekskursija į Pažaislį. Feljetonas. *Ateitis*, 1928, 7—9 nr.

1929

Išgama. *Mūsų laikraštis*, 1929, 2—4 nr.; *Vaižganto raštai X*.
Šeimos vėžiai ir humoristika. *Vaižganto raštai, XV*. Kaunas, 1929.
256 p.

Rec. E. Radzikauskas, *Židinyje*, 1930, 1 nr.
Gužauskų svečiai. *Židiny*s, 1929, 1, 2 nr.
Dėdės ir dėdienės. *Vaižganto raštai X*, 1929, 216 p.
Rec. E. Radzikauskas, *Židinyje*, 1929, 12 nr.

1931

Tas trečiasis, *Gaisai*, 9—10 nr.
Mūsų bėrasai, *Šviesos keliai*, 1931.
Mūsų tetirvinas, *Šviesos keliai*, 1931, 10 nr.
Kaip Tylutis žmogų užmušė, *Laimės kalendorius*, 1931 m.

1932

Žemaičių Robinzonas, *Lietuvos aidas*, 1932, 115—120 nr.
Iš kaimo buitės, *Lietuvos aidas*, 1933, 1—4 nr.
Kaip karalius išliko gyvas, *Laimės kalendorius*, 1932.

1933

Vaižganto gyvulėliai, Šv. Kazimiero d-jos leid. Kaunas, 1933. 156 p.
Girtos Žemaičių Robinzono piršlės, *Laimės kalendorius*, 1933.
Iš kaimo buitės, *Lietuvos aidas*, 1933, 1—4 nr.

1935

Milžinų dvasia. Fragmentai iš Pragiedrulių su St. Vykinto Povilavičiaus prakalba. Kaunas, 1935. 164 p.

1936

Nuo aukšto žirgo nukritus, *Židinys*, 1936.

II. STRAIPSNIAI APIE VAIŽGANTO KŪRYBĄ

Ambrasevičius, J. Vaižgantiška kūryba. *N. romuva*, 1933, 124 nr.

Bičiūnas, V., Autobiografiniai metmens Vaižganto raštuose. *Vairas*, 1963, 6 nr.

Būga, K., Dėl Vaižganto „Pragiedrulių“ kalbos kritikos. *Kalba ir senovė*, 1922, 19—24 psl.

Dabušis, S., Pragiedruliai. *Lietuva*, 1919, 136 nr.

Dabušis, S., Vaižganto žodingumas. *Vairas*, 1933, 6 nr.

Gira, L., Tumas Vaižgantas nuošalėj. *Vairas*, 1933, 6 nr.

Grigonis, M., Dėl Vaižganto „Pragiedrulių“. *Švietimo darbas*, 1926, 3 nr.

Grinius, J., Šviesusis Tėvynės sargo asmuo. *Židinys*, 1933, 5—6 nr.

Jakštas, A., Kan. Juozas - Vaižgantas. *Užgesę žiburiai*, Kaunas, 1930.

Katkus, M., Mes — „Mikoliukai“. *N. romuva*, 1932 m. 19 nr.

Kirša, F., Vaižganto darbo keliais. *N. romuva*, 1933, 124 nr.

Kuzmickis, Z., Kūrybinė Vaižganto dvasia. *Vairas*, 1933 m. 6 nr.

Mykolaitis, V., Idealizmas ir romantizmas. *Židinys*, 1927, 11 nr.

Mykolaitis, V., Juozas Tumas Vaizgantas. *Židinys*, 1928, 2—3 nr.

Mykolaitis, V., Šviesioji Vaižganto kūryba (Dėdės ir dėdienės, įžanga).

Mykolaitis, V., Vaižgantas sintetikas, *Vairas*, 1933, 6 nr.

Naujokaitis, P. Žmogus Vaižganto Pragiedruluose. *Židinys*, 1934, 4, 5—6 nr.

Smetona, A., Valstybės Prezidento kalba, Tumą Vaižgantą laidojant, *Vairas*, 1933, 6 nr.

Vaičiulaitis, A., Vaižganto Dėdžių ir dėdienių gamta. *Ateitis*, 1929, 7—8 nr.

Vaižgantas, Ilgas atsakymas į trumpą paklausimą. *N. romuva*, 1932, 13 nr.; *Vaižganto raštai* XIX.

Venclova, A., Keli Vaižganto charakterio ir kūrybos bruožai. *Švietimo darbas*, 1929, 9 nr.

VAIŽGANTIŠKA KŪRYBA

Kelių metų požiūris į Vaižgantą. — *Švietimo darbas*, 1929, 9 nr.

Tiesiogiai žvelgdami į Vaižgantą, galime pastebėti, kad jo kūryboje yra daugybė bruožų, kurie rodo, kad jis buvo labai galingas ir originalus. Jo kūryboje yra daugybė bruožų, kurie rodo, kad jis buvo labai galingas ir originalus. Jo kūryboje yra daugybė bruožų, kurie rodo, kad jis buvo labai galingas ir originalus.

Manau, kad šie bruožai yra labai svarbūs, nes jie rodo, kad Vaižgantas buvo labai galingas ir originalus. Jo kūryboje yra daugybė bruožų, kurie rodo, kad jis buvo labai galingas ir originalus. Jo kūryboje yra daugybė bruožų, kurie rodo, kad jis buvo labai galingas ir originalus.

Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
 Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
 Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
 Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
 Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.

ESTUDIOS SOBRE LA VIDA DE LOS INSECTOS

1. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
2. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
3. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
4. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
5. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
6. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
7. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
8. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
9. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
10. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
11. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
12. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
13. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
14. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
15. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
16. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
17. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
18. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
19. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.
20. Valladares, A. *Estudios sobre la vida de los insectos*. 1932. 12 p.